

JOHN LOCKE’TA DOĞA DURUMU VE DİRENME HAKKI

Burcu DEĞİRMENCİOĞLU YILDIZ*

ÖZET

17. yüzyılın önemli teorisyenlerinden John Locke, siyasal iktidarın sınırlandırılması düşüncesini benimsemiştir. Bu düşüncesini kaleme aldığı “Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserinde, devletin kaynak ve kapsamını belirlemeye çalışmıştır. Locke, devletin sınırlandırılmasına ilişkin fikirlerini ortaya koyarken, sosyal sözleşme teorisini dayanak almıştır. Siyasal toplumla iktidar arasında yapılan bu sözleşme ile siyasal toplum bazı yetkilerini siyasal iktidara devretmiştir. Bunun karşılığında devlet, bireylerin tabiatından kaynaklanan “hayat, hürriyet, mülkiyet” haklarını koruma altına almakla yükümlü kılınmıştır. Siyasal iktidar sözleşmeden kaynaklanan bu yükümlülüğünü yerine getirmedeğinde veya bir şekilde siyasal toplum gözündeki meşruiyetini kaybettiğinde siyasal toplum, sözleşmeyi feshederek yeni bir siyasal iktidar kurma hakkına haiz olacaktır. Siyasal topluma verilen bu hak, Antik çağdan beri tartışılan direnme hakkıdır. Bu hak, Locke tarafından sistematik bir zemine oturtulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Direnme Hakkı, Doğa Durumu, Sosyal Sözleşme, Siyasal Toplum, Siyasal İktidar*

STATE OF NATURE AND RIGHT TO RESISTANCE ON JOHN LOCKE

ABSTRACT

John Locke, one of the 17th century’s most important theorists, has adopted the idea of limited political power. He tried to determine the source and extent of state in his book “Two Treatises of Government” in which he wrote up his idea of limited political power. Revealing this ideas for limited government has relied on the social contract theory. Political society transferred some powers to government by the agreement between each other. State, in return, was obliged to take under protection the rights of “life, liberty, power” which arises from the nature of individual. When political power defaults its obligation under this agreement at in any way loses its legitimacy in the eyes of political society, political society will have the right to establish a new political power, by dissolving the contract. This right which is granted to the political society is right to resist which has been argued since ancient times. What Locke did was to put this right in a sistematic theoretical ground.

Keywords: *Right to Resistance, State of Nature, Social Contract, Political Society, Political, Political Power*

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku, Genel Kamu Hukuku ABD.

Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih : 16.05.2016

Yayınlanmasının Uygun Görüldüğü Tarih: 27.06.2016

GİRİŞ

17. yüzyılda¹ zengin ve eğitimli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Locke, döneminin siyasi ve felsefi düşüncelerine önemli katkılar yapmış bir düşünürdür. Locke, eğitimli ve tacir bir ailede² büyümüştür. Kendisi de Oxford Üniversitesi'nde doğa bilimleri alanında öğrenimini tamamlamıştır. Locke'un eğitimli ve zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmesi, onun düşüncelerini şekillendiren en önemli unsurlardandır. Liberal bir ideolojiye sahip olması ve mülkiyet hakkına büyük bir önem atfetmesi, bu durumun en temel yansımalarındandır.

Locke, öğrenimini tamamladıktan sonra, bir süre İngiltere'de bürokratik görevlerde bulunmuştur. Dönemine hâkim olan siyasi karışıklıklar sebebiyle 1683'te İngiltere'den ayrılmak zorunda kalan Locke, 1688 İngiliz Devrimi'nin başarıya ulaşmasıyla ülkesine geri dönmüştür.

Devrimin ardından 1689³'da bugün ihtilal teorisine kaynaklık eden ve

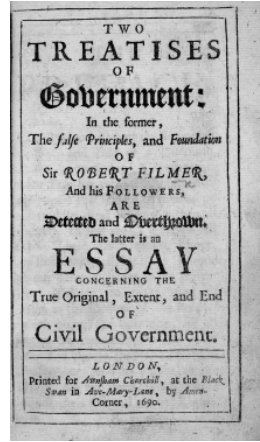
¹ Uygun, Locke'un hayatının büyük bir bölümünün 17. Yüzyılda yaşamasına rağmen, ilerici görüşleri nedeniyle 18.yüzyıl Aydınlanma Çağı düşünürlerinden biri olarak kabul edildiğini ifade etmiştir. UYGUN, Oktay: **Devlet Teorisi**, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2015, s.216. Ancak biz söz konusu eserde yaşadığı dönemi dikkate alarak Locke'dan 17. Yüzyıl düşünürü olarak bahsedeceğiz.

² "Locke'un babası ve annesi Püritan tüccar ailelerden geliyordu: babasının ailesi giyecek, annesinin ailesi de deri tabaklama işindeydi. Somerset'te Sulh Mahkemesi'nde avukat ve kâtip olarak çalışan babası pek de fazla sayılmayacak bir gelire sahipti. Ayrıca bir parça toprağın da sahibiydi; kendisinin ya da oğlunun bir beyefendi olarak yaşamasını sağlayacak kadar büyük olmasa da oğlunun ileriki yıllarda en büyük eserinin kapağında kendi kendisine beyefendi unvanı vermesine yetecek düzeydeydi." DUNN, John: **Locke**, Dost Kitabevi, Ankara, 2011, s.211; "John Locke'un babası Sir William Locke, söylenenlere göre, 'Sekizinci Henry zamanındaki en büyük tüccardı'. İpek ve kadifeyle ilgilenen bir manifaturacı olarak yürüttüğü işleri oğlu Nicholas devam ettirmişti... Nicholas'ın 1606'da doğan ve babasının kumaş işini sürdürmeyip bunun yerine hukukla ilgilenen büyük oğlu John... 1630'da Ange sKeene ile evlenmiş... 29 Ağustos 1632'de ilk çocukları John dünyaya gelmişti." WOLLHOUSE, Roger: **John Locke**, Çev. Akın TERZİ. 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2011, s.5

³ Locke'un Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'yi tam olarak ne zaman yazdığı bilinmemektedir. Bununla ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Dunn bu tartışmalara değinmiştir: "... kitabı 1689'da yayımlamadan önce ne kadarını ilk kez yazdığını (ya da tekrar tekrar yeniden yazdığını) bile bilmiyoruz... Konuya kafa yoran hayal gücü en geniş, akademik kökenli yazarlar en azından iki noktada fikir birliğine varmış durumda. Birincisi, Locke 1683 yazının sonlarında Hollanda'ya gitmek üzere ülkeden ayrıldığında 1689'da yayımlayacağı metnin büyük bir bölümünü çoktan kaleme almıştı. İkincisi, kitaptaki metinlerin büyük bir bölümünü (1683'teki haliyle) daha önceki yıllar boyunca oluşturmuştu ve metin de buna uygun olarak Shaftesbury'nin partisinin Dışlama anlaşmazlığı esnasında benimsediği çeşitli değişik konuları yansıtmaktadır." DUNN, John: s.61-62; Benzer görüş için bkz: WOLLHOUSE, s.210; Dunn'un belirttiği Shaftesbury, Locke'un tıp eğitimi aldığı sırada tanıştığı, Kral II.

ardından gelen devrimlere ilham veren “Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserini yayımlamıştır. Locke eserini kaleme alırken, Robert Filmer’in “Patriarcha: or the Natural Power of Kings (Ataerki : ya da Kralların Doğal Güçleri)” adlı eserindeki düşüncelerini çürütmeyi amaçlamıştır.

Fotoğraf-1: John Locke’un Yönetim Üzerine İkinci İnceleme adlı eserinin ilk baskısı⁴

Yönetim Üzerine İkinci İnceleme adlı eserin ilk baskısında da görüldüğü üzere, eserin başlığı “Two Treatises of Government: In the Former, The False Principles and Foundation of Sir Robert Filmer and His Followers Are Detected and Overthrown (Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Öncesinde, Robert Filmer ve Takipçilerinin Tespit Edilmiş ve Yıkılmış Hatalı İlke ve Dayanakları)” şeklindedir. Eserin ismi açıkça, Robert Filmer ve takipçilerinin “hatalı ilke ve dayanakları”nın anlatıldığını ve bu şekilde Robert Filmer’in eleştirildiğini göstermektedir. Nitekim Locke, eserinde zaman zaman Filmer’a atıf yaparak, onun görüşlerini çürütmeye çalışmıştır⁵. Locke, Filmer

Charles’ın sarayında etkili bir politik figür olan ve daha sonra Shaftesbury Kontu unvanı alan Lord Ashley’dir. Locke, Shaftesbury’nin fikirlerinden ilerleyen aşamalarda oldukça etkilenmiştir. Ayrıntılı bilgi için: DUNN, s.24, 25, 27, 29.

⁴ British Library, Locke’s Two Treatises of Government, 1690. (<http://www.bl.uk/learning/timeline/item103653.html>, erişim: 21.03.2016)

⁵ LOCKE, John: **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, Çev: Fahri BAKIRCI, 2.Baskı, Ebabil Yayınları, Ankara, Mayıs 2012, s.21, §22; s.8, §2; s.10-11, §6; Benzer görüş için bkz: HOFF, Shannon: “Locke and Nature of Political Authority”, **The Review of Politics**, University of Notre Dame, C.77, Sa.1, 2015, s.4

ile özellikle siyasi yönetimin meşruluğu ve kaynağı noktasında⁶ karşı karşıya gelmiştir. İleride geniş bir biçimde açıklanacağı üzere Locke, siyasal iktidarın sınırlandırılması fikrini benimsemiştir. Filmer ise hükümdarın iktidarını sınırsız olarak tanımlayarak, Kral Charles'ın keyfi yönetim konusunda ilahi hakka sahip olduğu belirtmiştir⁷.

Locke, Yönetim Üzerine İnceleme 'de iktidarın sınırlandırılması düşüncesini inceleyerek, İngiltere'nin politik gereksinimlerine yönelik bir eser⁸ ortaya koymuştur. Locke, bu durumu önsözünde şu şekilde açıklamıştır:

*“Büyük bir reformcu olan kralımız William'ın payitahtına destek vermek, onun haklılığını, meşru bir hükümetin yegâne gerekçesi ve kralımızda diğer Hıristiyan prenslerinden çok daha fazla olan halka bağlılığı vasıtasıyla ispatlamak; nihayet, doğal, meşru hukuka sevdalı İngiliz halkının haklılığını ve bunları savunmanın bir milleti esaret ve harabiyetinin kıyısından döndüren kati çözüm olduğunu dünyaya göstermek”*⁹

Locke, devletin kapsamı, kaynağı ve amacını ortaya koyan¹⁰ söz konusu eserinde devlet iktidarının oluşumu ve sınırlandırılmasına ilişkin görüşlerini, sosyal sözleşme teorisi kapsamında açıklamaya çalışmıştır. Sınırlı iktidar tartışmasında Locke 'un şahitlik ettiği 1688 İngiliz Devrimi öncesinde döneme hâkim olan kışkırtıcı olayların ve düşüncelerin etkisi büyüktür¹¹. 17. yüzyılda İngiliz siyasetinde; hem devrimlerin etkisiyle hem de seçim

⁶ GEÇİT, Bekir: “John Locke'da Mülkiyet Hakkının Sınırları: Doğal Hukuk Temelinde Bir Değerlendirme”, **Beytulhikme: An International Journal of Philosophy**, C.1, Sa.4, Haziran 2014, s.99

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: FILMER, Robert: **Patriarcha and Other Political Works**, Ed. Peter LASLETT, Transaction Publishing, New Brunswick&London, 2009

⁸ DUNN, John: s.100

⁹ DIDIER, Jean: **John Locke**, 1.Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2009, s.632; LOCKE, John: **Two Treatises of Government**, Printed for Whitmore and Fennand C. Brown, London: 1821, s.i; “*Bu sözlerin, İkinci İnceleme'nin, William'ın tahta geçmesini sağlayan, II. James'e karşı düzenlenen Kansız Devrimi gerekçelendirmek için bu devrimden sonra yazıldığına bir işaret olarak kabul edilegelmiştir.*” WOLLHOUSE, s. 321

¹⁰ KELLY, Paul: **Locke's Second Treatise of Government**, 1.Baskı, Continuum, London&New York, Kasım 2007, s. 3

¹¹ HARRISON, Ross: **Hobbes, Locke and Confusion's Masterpiece: An Examination of Seventeenth-Century Political Philosophy**, 1.Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, Aralık 2002, s.164, Ayrıntılı bilgi için bkz: HAMPSHER-MONK, Iain: **Modern Siyasal Düşünce Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2004, s.99-104; KELLY, Paul: s.6-12; Mark ve Meadowcroft, İktidar savaşlarının ve özellikle kiliseler arasında yaşanan dini çatışmaların, devrime giden yolda büyük bir önemi olduğunu vurgulamışlardır. MARK, Eric/ MEADOWCROFT, John: **John Locke**, Continuum, London&New York, Mayıs 2014, s.6-8

politikalarındaki şiddetin artışıyla birlikte olağanüstü bir dönem yaşanmıştır¹². Bu karmaşa içerisinde çıkan eseri ile Locke, eski Çin'den¹³ bugüne direnme hakkının meşruiyetine ilişkin yapılan tartışmaları bir sistematik üzerine oturtmuştur. Her ne kadar direnme hakkı ve hakkın meşruiyeti hakkındaki tartışmalara son verememiş olsa da Locke, başta Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve ardından gelen insan hakları bildirgeleri olmak üzere; dünya tarihindeki pek çok ihtilale¹⁴ ve bugün yürürlükte olan pek çok anayasaya ışık tutmuştur¹⁵.

Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'de doğa durumundaki insanın geçtiği aşamalardan bahseden Locke, bireylerin bir araya gelerek yapmış oldukları sözleşme ile “*siyasal toplum*”u kurduğunu ve siyasal toplumun belli yetkilerini siyasal iktidara devrettiğini belirtmiştir. Siyasal toplumun kuruluşu ve iktidara yetki devri, her iki tarafa yetki ve sorumluluk yükleyen sözleşmelerle olmuştur.

Locke'da sözleşme siyasal iktidarın sınırlandırılması amacına hizmet etmektedir. Siyasal iktidar, siyasal toplumla arasında yapmış olduğu sözleşmenin

¹² BAUMGOLD, Deborah: **Contract Theory in Historical Context: Essays on Grotius, Hobbes and Locke**, Brill Academic Publishers, Leiden&Boston: Aralık 2009, s.49

¹³ GINSBURG, Tom/LANSBERG- RODRIGUEZ, Daniel/VERSTEEG, Mila: “When to Overthrow Your Government: The Right To Resist in the World’s Constitutions.” **UCLA Law Review**, C. 5, Sa. 60, s. 1191

¹⁴ Locke'un 1789 Fransız Devrimine düşünsel bir makul temel oluşturduğu yönündeki görüş için bkz: GEMALMAZ, Mehmet Semih: İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, 2. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.29-30

¹⁵ Direnme hakkına yer veren ülke anayasaları için bkz: Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, 23 Mayıs 1949. (<http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%20209-276.pdf>, Erişim: 21.12.2015); Verfassung des Landes Hessen, 1 Aralık 1946, (<http://www.verfassungen.de/de/he/hessen46-index.htm>, Erişim: 09.01.2016); Verfassungen Bremens, 21 Ekim 1947. (<http://www.verfassungen.de/de/he/hessen46-index.htm>, Erişim: 09.01.2016); Verfassung von Berlin, 23 Kasım 1995. (<https://www.berlin.de/rbmskzl/regierender-buergermeister/verfassung/>, Erişim: 09.01.2016); Fransız Anayasası, 4 Ekim 1958, ([https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/Fransa-TR\(4.10.1958\).pdf](https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/Fransa-TR(4.10.1958).pdf), Erişim: 22.12.2015); The Fundamental Law of Hungary, 25.04.2011. (<http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>, Erişim: 22.12.2015); The Constitution of Greece, m.120 “*Coming into force of the Constitution- Right to Resist*” (<http://www.hri.org/docs/syntaxma/>, Erişim: 23.12.2015); Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1958, son değişiklikler: 14 Mart 2004, m.1: (http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Constitution/2007-11/15/content_1372963.htm, Erişim: 20.02.2016); Her ne kadar direnme hakkına hukuki bir anlam yüklememiş olsa da, başlangıç bölümünde direnme kavramına yer vermesi bakımından 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da önem arz etmektedir: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 31 Mayıs 1961 Tarihli 10810 sayılı Resmî Gazete: (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>, Erişim: 23.12.2015)

sınırları içerisinde hareket etmekle mükelleftir. Temelde toplumun ve bireylerin doğal hukuktan kaynaklanan “*hayat, hürriyet, mülkiyet*” haklarını korumakla görevlendirilmiş olan iktidar, sosyal sözleşmenin gerektirdiği diğer sorumlulukları da hakkıyla yerine getirmek zorundadır¹⁶. Aksi takdirde, bireyler devlete karşı direnme hakkını kullanabileceklerdir.

Direnme hakkının felsefi temellerini ele alan Locke’un ihtilal teorisini anlayabilmek için öncelikle, onun sosyal sözleşme teorisinden bahsetmek gerekecektir. Tabiat durumundan çıkarak siyasal toplumu oluşturan bireylerin, doğa yasasıyla sınırlı olmak üzere bazı yetkilerini devrederek oluşturmuş olduğu siyasal iktidarı tasvir etmek; onun sınırlandırılması konusunda bize yol gösterecektir. Sınırlı iktidar düşüncesine sahip olan Locke’un bu düşüncelerini anlamlandırdıktan sonra direnme hakkına atfettiği anlam daha iyi anlaşılacaktır.

I. Doğa Durumu Tasviri

17.yüzyıla gelmeden, modern siyaset felsefesi iki anahtar kavram çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır: Doğa durumu ve sosyal sözleşme¹⁷. Her bir teorisyen bu kavramlara farklı anlam yüklemiş olsa da¹⁸, doğa durumuna ilişkin varsayım¹⁹ hepsinde ortaktır.

17.yüzyıl sosyal sözleşme teorisyenlerinden Locke²⁰ Yönetim Üzerine İkinci İnceleme adlı eserinin ikinci bölümüne insanların “*doğal olarak*

¹⁶ “*Locke’un sözleşme teorisinde devletin, kendisini yaratan bireylerin taleplerini yerine getirmekten başka bir amacı yoktur.*” ARSLAN, Hüseyin: “John Locke’un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa:17, Yıl:2013/1, s.189

¹⁷ ARSLAN, s.191

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: ROUSSEAU, Jean Jacques: İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev. Rasih Nuri İLERİ, 13. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s.80; HOBBS, Thomas: *Leviathan*, Çev. Semih LİM, 13. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Ocak 2014, s.99-103; HAZAR, Zeynep: *Francisco Suarez’de Yasa, Devlet ve Sosyal Sözleşme*, 1.Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2016

¹⁹ Doğa durumunun sadece kurgusal bir durum mu olduğu, yoksa tarihsel bir gerçekliğe mi sahip olduğu konusunda doktrinde tartışmalar bulunmaktadır. Bunu hem sosyal sözleşme teorisyenleri hem de sonrasında bu konuyla ilgili çalışmalar yapan düşünürler tartışmıştır. Ayrıntılı bilgi için: BAKIRCI, Fahri: *John Locke’da Mülkiyet Anlayışı*, Babil Yayınları, Ankara, 2004, s.24-28. Ancak tüm bu tartışmalara rağmen, doğa durumunun varlığına ilişkin bir kanıt rastlanmadığından, doğa durumunun bir varsayım olduğu kabul edilecek ve bu yönde açıklamalar yapılacaktır.

²⁰ SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*, 1.Basım Adalet Yayınevi, Ankara, Nisan 2014, s.149

*içinde*²¹ bulunduğu doğa durumuyla başlamıştır. İnsanların devlet öncesi dönemde “doğa durumu (*state of nature*)” nda yaşadığı²² varsayımından hareket eden Locke, teorisini bunun üzerine kurmuştur.

Leyden’in de belirttiği gibi; Locke’un doğa durumu doktrini, onun olgunlaşmış pek çok teorisi için ilk basamağı oluşturmaktadır²³. Bu sebeple doğa durumuna barışın mı yoksa savaşın mı hâkim olduğuna dair tespitler ve bireylerin ne durumda olduğuna ilişkin tasvirler bizim için büyük bir önem arz etmektedir.

A. Doğaya Yön Veren El: “Doğa Yasası”

Locke, doğa durumunu eşitlik ve özgürlük hali olarak tanımlamıştır. Bununla beraber, bir başıboşluk durumu olmadığını ve doğa durumunun bir düzene sahip olduğunu belirtmiştir²⁴. Locke, düzenin ancak “doğa yasası” ile sağlanabileceğini ifade etmiş²⁵ ve doğa yasasını şu şekilde tanımlamıştır:

*“Tabiat kanunu, tabiat ışığı ile öğrenebilen, rasyonel tabiata neyin uyduğunu neyin uymadığını gösteren ve bu sebeple de emredici veya yasaklayıcı olan ilahi iradenin bir buyruğudur.”*²⁶

Doğa yasasını “Tanrı’nın eseri”²⁷ olarak tanımlayan Locke, aynı

²¹ HARRISON, s. 175; Doğa durumu “belirli koşulların sağlandığı durum” olarak tanımlanmıştır. HARRISON, s. 176

²² SALİHPAŞAOĞLU, s.149

²³ LEIDEN, Wolfgang von: **John Locke Essays on The Law of Nature and Associated Writings**, “Introduction”, Oxford Press, Oxford& New York, 1988, s.82; ESPERANZA, Jerry Gael: **John Locke and The Natural Law**, Universidad de Navara Facultad Ecclesiastica de Filosofia, Doctoral Thesis, Pamplona, 2006, s. 12

²⁴ LOCKE,(2012), s.10,§6

²⁵ LOCKE, (2012), s.10, §6; Doğa durumunda herkesi bağlayan bir doğa yasası olması sebebiyle, tabiat durumundaki insanlar her ne kadar yetkin bir özgürlük içerisinde olsalar da, her istediklerini yapabilme kabiliyetine sahip değillerdir. Örneğin, teorisinde doğa durumuna yer veren Thomas Hobbes’ta olduğu gibi insanlar birbirlerini öldürme iktidarına sahip değillerdir. KELLY, s.35-36

²⁶ LOCKE, John: “Bize Verilmiş Bir Ahlak Kuralı Ya Da Tabiat Kanunu Var Mıdır? Evet.”, Çev. İsmail ÇETİN, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.4, Sa: 4, , Yıl:4, 1992, s.334; Locke’un tabiat kanunu hakkındaki fikirleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: DESTİCİ, Mustafa: **John Locke’da Tabiat Kanunu Fikri**, Gazi Üniversitesi SBE Felsefe Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996.

²⁷ LOCKE, John: **Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler**, Çev. İsmail ÇETİN, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 18; Özcan, doğa durumu ve doğa yasasının Locke’un anlayışında Tanrı’nın insanlara verdiği kökensel düzeni ifade ettiğini belirtmiştir. ÖZCAN, Mehmet Tevfik: “John Locke’un Birey Anlayışının Felsefi Temelleri”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmez’er

zamanda yasanın aklın bir ürünü olduğunu da ifade etmiştir²⁸. Doğa yasasına ilişkin akıldan yola çıkarak yaptığı bir tanımlamada, aklın “*yasanın ta kendisi*”²⁹ olduğunu ifade etmiştir.

Locke, sadece doğa yasasını tanımlamakla yetinmemiş, yasanın fonksiyonlarını da belirtmiştir:

*“1) Bu kanun, üstün bir iradenin buyruğudur ve kanunun formel sebebi, bu üstün iradedir. 2) Kanun, neyin yapılması neyin yapılmaması gerektiğini ortaya koyar ki; bu kanunun gerçek fonksiyonudur. 3) Bir yükümlülüğü oluşturmak için gerekli her şeyi içinde bulundurduğundan, tabiat kanunu insanları bağlayıcıdır.”*³⁰

Doğa yasası kendisine danışacak olan tüm insanoğluna, herkesin eşit ve bağımsız olduğu bir ortamda³¹, hiç kimsenin diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve malına zarar vermemesi gerektiğini öğretmiştir³². Bu temel kurallara aykırılık teşkil eden tüm saldırgan tutumları yasaklamış ve saldırgan tutumlar gösteren kişilere ceza veya cebri tazminat uygulanmasına tamamiyle izin vermiştir³³.

Yasa, aynı zamanda insanlara bazı temel doğal hakları da sağlamıştır. Bu haklar, insanların tabiat durumundan siyasal topluma geçiş ve siyasal iktidarı oluşturma aşamalarında her daim onlarla beraber olacaktır. Locke’un devletin sınırlandırılması argümanında, büyük bir faktör olan “*doğal haklar*” insanın ahlaki özelliklerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır³⁴.

Locke, doğa yasasının uygulanması, yasaya uymayanların yaptırımla karşılaşması gerektiği durumlarda, doğa durumunda eşit olan insanların bu durumu nasıl yönetebileceklerine ilişkin bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Doğa durumundaki eşitliğin bir sonucu olarak herhangi birinin bir başkasını

Armağan, C.52, Sa. 1-4, 1986-1987, s.583

²⁸ “Locke, doğa yasasını aklın yasası ile tanımlamaktadır.” Ayrıntılı bilgi için bkz: KELLY, s. 37

²⁹ LOCKE, (2012), s.10,§6

³⁰ LOCKE, (1992), s.335

³¹ “Tabiat kanununa göre bütün insanlar birbirinin kardeşidir ve bazılarının iddia ettiği gibi genel bir savaş ve insanlar arasında sürekli ve öldürücü bir nefret yoktur; bütün insanlar ortak çıkarlarla birbirine bağlı bulunmaktadır.” LOCKE, (1999), s.51

³² LOCKE, (2012), s.10-11,§6

³³ MARK/ MEADOWCROFT, s. 91

³⁴ MARK/ MEADOWCROFT, s. 29

yapmış olduğu bir kötülükten dolayı onu cezalandırabileceğini³⁵ belirtmiş ve eklemiştir:

*“Doğa durumunda bu yasaı yürütme ve bu sayede masumları koruma ve saldırganları engelleme iktidarına sahip hiç kimse olmasaydı, bu dünyada insanlara ilişkin diğer bütün yasalarda olduğu gibi doğa yasası da gereksiz olurdu”*³⁶

Görüldüğü üzere, Locke, doğa durumunda bir insanın başka bir insan üzerinde bir iktidara sahip olacağını söylemektedir. Locke, bu iktidarın bir suçluyu ellerine geçiren kişinin ihtiraslı kızgınlıklarla ya da iradenin sınırsız aşırılığına göre kullanacağı mutlak ve keyfi bir iktidar olmadığını; aksine soğukkanlı akıl ve vicdanın, suçlunun yaptığı ihlal ile orantılı olduğunu emrettiği ölçüde *“onarım ve engelleme amacıyla suçluya yaptırım uygulamaya yarayan bir iktidar”* olduğunu ifade etmiştir³⁷. Dolayısıyla, doğa durumunda her insanın, saldırıyı önlemek için meşru sayılan cezalandırma ve doğa yasasının yürütücüsü olma yetkisine sahip olduğu söylenebilecektir³⁸. Locke doğa durumunu düzenleyen yasaya uymayan insanın gerektiğinde ölümle bile cezalandırılabilceğini belirtmiştir:

*“Tanrı’nın insanoğluna verdiği akıl ile ortak kural ve ölçüyü reddetmiş, birine karşı haksız yere şiddet uygulayarak ve kan dökerek tüm insanoğluna karşı savaş açmış ve bu nedenle insanın birlikte toplum da kuramayacağı, güvende de olamayacağı... bir suçlunun kalkışmalarına karşı koymak için katili öldürme iktidarına sahiptir.”*³⁹

Doğa durumundaki insanın öldürme iktidarından *“büyük doğa yasası”*⁴⁰ olarak bahseden Locke, bunu Tekvin’ in 9. Bölümde yer alan *“Her kim insan kanı dökerse, onun kanı da, insan tarafından dökülecektir.”*⁴¹ biçimindeki 6. ayete dayandırmaktadır.

Doğa yasasına dair yaptığı tüm bu açıklamalarının yanında, doğa durumunu düzenlediğine inanılan bu doğa yasasının içeriğinin nasıl olup da insanlar tarafından anlaşılabilceğine dair soruya Locke cevap verememiştir.

³⁵ LOCKE, (2012), s.11-12,§7

³⁶ LOCKE, (2012), s.11, §7

³⁷ LOCKE, (2012), s.12, §8

³⁸ LOCKE, (2012), s.12, §8

³⁹ LOCKE, (2012), s.14,§11

⁴⁰ LOCKE, (2012), s.14,§11

⁴¹ Tekvin, Bölüm 9. (<https://www.bibleonline.ru/bible/tur/01/09/>, Erişim: 13.02.2016)

Locke her ne kadar, aklını kullanmak yoluyla her insanın doğa yasasının içeriğine hâkim olabileceği görüşünde olsa da, insanların bunu anlama kapasitesine nasıl sahip oldukları ve bunu nasıl kullanacakları konusunda tatmin edici bir açıklama yapmamıştır⁴².

B. Doğa Durumunda “İnsan”

Locke, siyasal iktidarı doğru anlamak için bütün insanların “doğal olarak ne durumda olduklarını” belirtmek gerektiğini ifade etmiştir⁴³. Doğa durumunu Tanrı'nın eseri⁴⁴ olarak tanımlayan Locke, doğa durumunun varlığına, nerede ve nasıl olduğuna dair sorulara şu şekilde cevap vermektedir:

*“Dünya yüzündeki bağımsız yönetimlerin bütün prensleri ve yöneticileri doğa durumunda olduklarından dünyada, en azından belirli insanın doğa durumunda bulunmadığı bir dönemin hiç olmadığı ve bundan sonra da olmayacağı açıktır.”*⁴⁵

Anlaşılan o ki Locke, insanlığın hepsi olmasa da, bir kısmının tasvir edilen doğa durumunda bulunduğunu düşünmektedir. İnsanlık tarihinde bir grup insan doğa durumunda yaşamış ve zamanla diğer aşamalardan geçerek bugünkü siyasal topluma ulaşmıştır.

Peki, varsayılan bu doğa durumunda insanlar ne durumdaydı? Locke, doğa durumunun insanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın eylemlerini düzenleyebilecekleri “yetkin bir özgürlük” ve ayrıca hiç kimsenin diğerinden daha fazla iktidar ve yetkiye sahip olamadığı, bütün iktidar ve yetkinin karşılıklı olduğu bir “eşitlik durumu”⁴⁶ olduğunu ifade etmiştir. Doğa durumunun barışçıl yanını teşkil eden özgürlük, “başkalarının zorbalıklarından ve engellemelerinden uzak olmaktır”; eşitlik ise doğa durumundaki bireylerin her türlü erk/otorite

⁴² DUNN, s. 89

⁴³ LOCKE, (2012), s.9, §4

⁴⁴ LOCKE, (1999), s. 18; Locke tüm dindar düşünürlerin üzerindedir, O'nun yönelimi teolojiden kaynaklanmaktadır ve temel dayanakları, dini inanışlarında bulunabilecektir. Ancak bugün çoğu kişi, din ile Locke arasında bir karşıtlık olduğunu iddia etmektedir. Bu karışıklık, tanımlamadaki eğilimlerde ve kategorilerde söz konusudur. 20.yy'daki eğilim, din ile seküler düşünceler arasında bir ayrım olduğu yönündedir. ZUCKERT, Michael P./ COVINGTON, Jesse/ THOMPSON, James: “John Locke: Toward a Politics of Liberty” [(içinde s. 143-180) Ed. Richard VELKLEY, **Studies in Philosophy and The History of Philosophy: Freedom and The Human Person**, Catholic University of American Press, December 2007, s.148]; WALDRON, Jeremy: **God, Locke and Equality: Christian Foundations in Locke's Political Thought**, Cambridge University Press, Cambridge, November 2002, s.207, 243

⁴⁵ LOCKE, (2012), s.16, §14

⁴⁶ LOCKE, (2012), s.9, §4

ve yargılama/cezalandırma konularında eşit haklara sahip olduğunu ifade etmektedir⁴⁷. Tasvir edilen bu eşitlik ve özgürlük durumu, yukarıda belirtildiği gibi doğa yasasının bir getirisidir.

Locke, doğa durumunu anlatırken barış, eşitlik ve özgürlüğün hâkim olduğu bir durumu tasvir etmeye çalışmıştır. İnsanları bu denli ideal bir durumda tasvir eden Locke, zamanla doğa durumunda bazı aksaklıkların meydana gelmeye başladığını ve bu sebeple siyasal topluma geçiş sürecine girildiğini ifade etmiştir. Kendisine “*insanlar doğa durumunda söylendiği kadar özgürse, kendi kişisinin ve sahiplenmelerinin mutlak efendisiyse, en büyüğe eşitse ve kimseye tabi değilse özgürlüğünü neden terk edecektir?*”⁴⁸ sorusunu yönelten Locke, bu soruya şu şekilde cevap vermiştir:

1) Doğa durumunda insan, doğa durumunun verdiği mutlak irade ve doğa yasasından başka bir sınıra tabi değildir. Ancak buna rağmen insanın doğa durumunda sahip olduğu “*hayat, hürriyet ve mülkiyet*” haklarının kullanımı oldukça belirsiz ve sürekli olarak başkalarının müdahalesine maruzdur. Herkes, diğeri kadar kral ve birbirinin eşiti olduğundan ve hakkaniyet ve adaletin kuvvetli gözetleyicileri olmayanlar daha büyük bir bölümü oluşturduklarından, insanın bu durumda sahip olduğu mülkiyetin kullanımı oldukça güvenliksiz ve emniyetsizdir. Bu durum ise insanı, özgür olmakla birlikte korku ve sürekli tehlikelerle dolu olan bu durumu terk etmeye zorlayacaktır⁴⁹.

2) Doğa durumunda doğru ve yanlışa dair standartları belirleyen, insanlar arasındaki uzlaşmazlıklar konusunda karar verilmesinde ortak bir ölçü oluşturan, ortak bir onayla kabul edilmiş ve izin verilmiş yerleşik, kurulu, bilinen bir yasa eksikliği bulunmaktadır. İnsanların kendi çıkarları ve cahillikleri söz konusu olduğunda doğa yasası her ne kadar tüm insanlar için açık ve anlaşılır olsa da bu eksikliği ortadan kaldırmamaktadır⁵⁰.

3) Doğa durumunda, yerleşik yasaya göre tüm uyuşmazlıkları karara bağlama yetkisine sahip, bilinen ve tarafsız bir yargıç eksikliği vardır. Doğa durumunda her kişi, yasanın hem yargıcı hem de yürütücüsü olduğundan ve insanlar kendilerine karşı tarafı olduğundan, başkalarının davalarında ihmalkârlık ve ilgisizliğin onları aşırı ağır yapması kadar, kendi davalarında

⁴⁷ EMEKLİLER, Bilgehan: “Thomas Hobbes ve John Locke’un Güvenlik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sa. 13, 2011, s.114

⁴⁸ LOCKE, (2012), s.81, §123

⁴⁹ LOCKE, (2012), s.81, §123

⁵⁰ LOCKE, (2012), s.82, §124

hırs ve intikam onları aşırı kırgınlık içinde ileriye götürmeye çok fazla eğilimdir⁵¹.

4) Doğa durumunda doğru olduğunda hükümdarın arkasında durma, destekleme ve onu gerekli yürütmeyi sağlama iktidarının eksikliği durumu mevcuttur.⁵² Herhangi bir şekilde haksızlık yaparak suç işleyenler, yapabildikleri yerde haksızlıklarını zorla iyi saydırmak konusunda çoğunlukla başarısızlığa uğramazlar: Bu tür direnişler ise, yaptırımını, onu uygulamaya kalkışanlar için çoğu kez tehlikeli ve yıkıcı bir hale getirir⁵³.

Yukarıda anlatılan doğa durumunun süreç içerisinde ortaya çıkan problemleri yanları göz önüne alındığında, Locke'un doğa durumu analizinde insanlar, güvenliğin hâkim olduğu barış durumunda yaşarlarken, bu huzur zamanla bozulmaya başlamıştır⁵⁴.

İnsanların eşit bir biçimde sahip olduğu başkalarının saldırılarını cezalandırma iktidarının düzensiz ve belirsiz yürütülmesi dolayısıyla insanların maruz kaldıkları uygunsuzluklar, onları yönetimin yerleşik yasaları altına sığınmaya itmiştir⁵⁵. Söz konusu problemler sebebiyle, insanlar hızla “toplum” a doğru sürüklenmişlerdir⁵⁶.

C. Doğa Durumundan Siyasal Topluma Geçişte “İki Sözleşme”

Doğa durumunda bulunmanın getirdiği yukarıda bahsedilen sorunlar, insanları toplumsal bir yapı oluşturmaya itmiştir⁵⁷. Temel sorun bir düzene olan ihtiyaç olmuştur. Her ne kadar doğa durumuna hâkim olan bir “doğa yasası” bulunsa da, herkesin cezalandırma yetkisine ve iktidarına sahip olması, güvenliksiz bir ortamı doğurmuştur. Tedirgin edici ve güvenliğin var olmadığı bu ortamda yaşamak istemeyen insanlar bir araya gelerek, toplumu oluşturmak amacıyla bir adım atmışlardır. Bu varsayımdan hareket eden Locke, siyasal iktidarı, hayvanlar âleminde doğal kabul edilen güç ve şiddete dayalı bir ilişki olmaktan çıkartıp, yönetenlerin rızasına dayalı bir ilişkiye dönüştürmek için; insanlar arasındaki doğa durumunu sona erdiren⁵⁸ toplum

⁵¹ LOCKE, (2012), s.82, §125

⁵² LOCKE, (2012), s.82, §126

⁵³ LOCKE, (2012), s.82, §126

⁵⁴ EMEKLİLER, s.114

⁵⁵ LOCKE, (2012), s.82, §127

⁵⁶ LOCKE, (2012), s.82, §127

⁵⁷ TİMUÇİN, Ali: **John Locke'un Siyaset Anlayışı**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2006, s.28

⁵⁸ LOCKE, (2012), s.16, §14

sözleşmesini⁵⁹ kullanmıştır. Bu sözleşmenin yapay sonucu olarak⁶⁰ da siyasal topluma geçiş yapılmıştır.

Locke, siyasal toplumun “Her bir kişinin doğayarasını yürütme iktidarını terk etmesi ve bu iktidarını kamuya bırakması yoluyla belirli sayıdaki insanın bir toplum içinde birleştikleri her yerde”⁶¹ olduğunu belirtmiştir. İnsanların bir topluluğa girmek ve bir siyasal bütün oluşturmak amacıyla karşılıklı olarak birbirleriyle anlaşma yaptıklarını⁶² ifade eden Locke, bu anlaşmanın insanlardan birinin diğerine söz vermesi, aralarında anlaşma yapması ile mümkün olamayacağını, bu durumda hala doğa durumunda olabileceklerini belirtmiştir⁶³. Görüldüğü üzere, Locke’un teorisinde “rıza” önemli bir yer işgal etmektedir⁶⁴. Teorinin merkezinde “rıza”nın bulunduğunu söyleyen Harrison, bu sebeple her şeye “rıza” ile başlanabildiğini belirtmiştir⁶⁵. Ona göre; Locke’taki rıza bireysel rızadan çok toplumun çoğunluğuna ait bir rızadır⁶⁶.

Locke’a göre siyasal toplum belirlenmiş ve sınırları çizilmiş bir hükümet olmaksızın, uzunca bir süre var olmaya devam etmiştir⁶⁷. Ancak bir süre sonra, yapılan bir başka sözleşme ile siyasal iktidara yargılama ve cezalandırma yetkisi devredilmiştir⁶⁸. Görüldüğü üzere, ilk anlaşma ile insanlar doğa durumunda doğa yasasıyla sınırlı olan özgürlük ve eşitliklerinin, kamu yararı doğrultusunda sınırlandırılmasına razı olmuş; ikinci anlaşmayla ise doğa durumunda erdemli biçimde eylemde bulunan ve kendisinin yöneticisi olan insan yerini, siyasal toplumdaki “bilge” yöneticiye bırakmıştır⁶⁹.

⁵⁹ UYGUN, s.218

⁶⁰ DIDIER, s.64

⁶¹ LOCKE, (2012), s.59, §89

⁶² LOCKE, (2012), s.16, §14

⁶³ LOCKE, (2012), s.16, §14

⁶⁴ TİMUÇİN, s.31

⁶⁵ HARRISON, s. 192

⁶⁶ HARRISON, s. 192

⁶⁷ GRANT, Ruth W: **John Locke’s Liberalism**, University of Chicago Press, Ağustos 1991, s.105

⁶⁸ Locke’un kuramında iki sözleşmenin mi yoksa tek sözleşmenin mi bulunduğu ilişkin doktrinde farklı görüşler olsa da, siyasal toplumun tek veya çift sözleşmeyle kurulup kurulmaması Locke’un teorisinin sonucunu değiştirmemektedir. AKDOĞAN, Çiğdem: **John Locke’da Toplum Sözleşmesi Kavramı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s.98

⁶⁹ TİMUÇİN, s.22

Daha önce belirtildiği gibi, doğa durumundan beri insan, her şeyi yapabilme iktidarına sahip değildir; doğa yasası kapsamında hareket etmektedir⁷⁰. Doğa yasası bireye elbette ki asgari sınırlar yaratmaktadır; ancak bu sınırlar yargılama ve cezalandırma yetkisinin siyasal iktidara devri noktasında önem taşımaktadır. Çünkü insan ancak sahip olduğu yetkilerin bir kısmını siyasa iktidara devredebilecektir. Doğa durumunda insanın iki iktidarı vardır; birincisi, “kendisinin ve başkalarının korunması için doğa yasasının izin verdiği sınırlar içinde uygun olduğunu düşündüğü her şeyi yapma iktidarı”, ikincisi; “suçluları cezalandırma iktidarı”dır⁷¹. İnsanlar siyasal iktidarı kurduklarında birinci iktidarın ancak “kendisinin ve toplumun korunması gerektiği kadarını”, ikinci iktidarın ise tamamını iktidara bırakır⁷².

Siyasal toplumun yetkilerini siyasal iktidara devretmesindeki esas sebep; cezalandırma sorunsalıdır. Doğa durumunda bireylerin tam bir eşitlik ve özgürlüğe sahip olmaları, cezalandırma ve yargılama yetkisi dağılımında yukarıda anlatıldığı gibi sorunlar yaşamalarına neden olmuştur. Bu nedenle bireyler; doğa durumuna kendi istek ve iradeleri ile son vererek, aralarında yaptıkları bir anlaşmayla, düzeni bozan bireyleri cezalandıracak bir otoritenin kurulacağı bir siyasal toplum haline geçmiş ve cezalandırma yetkisini siyasal iktidara devretmiştir⁷³. Bu şekilde daha adil ve güvenilir bir ortam oluşturulacağı düşünülmüştür⁷⁴.

D. Siyasal İktidarın Sınırlandırılmasında Sözleşmenin Rolü

Doğa durumundan çıkan bireylerin, yetkilerini devrettiği kurum daha önce de belirtildiği üzere “*siyasal iktidar*” olarak adlandırılmaktadır. Locke’un Yönetim Üzerine İkinci İnceleme eserindeki anlatış sıralaması takip edilecek olursa, öncelikle siyasal iktidarın onun için ne anlam ifade ettiğinin belirtilmesi gerekmektedir:

*“Siyasal iktidarı, mülkiyeti düzenlemek ve korumak için ölüm cezası dâhildiğer bütün daha hafif cezaları da içeren yasa yapma hakkı; topluluğun gücünü, bu yasaların uygulanmasında ve devletin dış zararlara karşı savunulmasında kullanma ve bütün bunları kamu yararı için yapma hakkı olarak alıyorum.”*⁷⁵

⁷⁰ UYGUN, s. 220

⁷¹ UYGUN, s. 220

⁷² UYGUN, s. 220

⁷³ İŞIKTAÇ, Yasemin: **Hukuk Felsefesi**, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 143- 174; GÖZLER, Kemal: **Devletin Genel Teorisi**, 1. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2007, s.162

⁷⁴ HARRISON, s. 201

⁷⁵ LOCKE, (2012), s.8 , §3

Yukarıda verilen siyasal iktidar tanımlamasında da açıkça görüldüğü üzere, Locke siyasal iktidarı “*kamu yararı*” ile sınırlandırmıştır. Sınırlamaya ilişkin açıklamalara geçmeden önce, siyasal iktidarın sınırlandırılması düşüncesi altında yatan sebeplere değinmek daha uygun olacaktır.

Ekonomik altyapıya sahip siyasal iktidarın sınırlandırılması anlayışında, 16. ve 17. yüzyıllara hâkim olan düşünceler etkili olmuştur. 16.yüzyılda burjuvazi kendi çıkarları için geniş toprakları egemenlik altına alan merkezi bir iktidar hedeflerken; 17. yüzyılda bu hedeflere ulaşılmış ve burjuvazi kapitalizmin önünü açacak hukuki ve siyasi reformların yapılması için çaba göstermeye başlamıştır⁷⁶. Bu sebeple 17. yüzyıl ve sonrasında ekonomik çıkarlar temelli hak ve özgürlükleri üzerinde duran burjuvazi, siyasal iktidarın sınırlandırılması düşüncesini savunmaya başlamıştır. Görüldüğü gibi devletin sınırlandırılması tezinin arka planında, burjuva sınıfının kendi zenginliğini koruyabilmek amacıyla, başta “*mülkiyet*” olmak üzere belli hakları dokunulmaz ilan etme isteği yatmaktadır.

Daha önce anlatıldığı gibi Locke, eğitilmiş ve ticaretle uğraşan bir aileden gelmektedir. 17. yüzyıl koşullarında burjuva sınıfı içerisinde konumlandırılabilir bir aile içerisinde büyüyen Locke, ister istemez 17. yüzyılın bu ekonomik temelli ideolojilerinden etkilenmiştir. 17. yüzyıl burjuvazisinin liberal ideolojisi, Locke ‘un düşüncelerinde açıkça kendisini hissettirmektedir. Locke öncelikle siyasal iktidara, başta mülkiyet hakkının “*korunması*” için ihtiyaç duymaktadır⁷⁷. Üstün ve dokunulmaz bir hak olarak nitelendirilen mülkiyet, devletin sınırlandırılması düşüncesinde önemli bir yer işgal etmektedir. Öyle ki Locke’ a göre savaşta yenilen tarafın bile mülkiyet hakkı korunacaktır: Fetheden taraf yenilen tarafın mülkiyetleri üzerinde, hiçbir hak ve yetkiye sahip değildir, yenilenlerin çocuklarına ve eşlerine ait malları alamaz, almaya yeltendiğinde meşru bir iktidar değil, sadece bir saldırgandır⁷⁸.

⁷⁶ UYGUN, s. 216

⁷⁷ HARRISON, s. 195; UDI, Juliana: “Locke and the Fundamental Right to Preservation: on the Convergence of Charity and Property Rights”, *The Review Politics*, University of Notre Dame, C.77, S. 2, 2015, s.192; Emekliler, doğa durumundan siyasal topluma geçiş sürecinde “*güvenlik*”in yerine dair açıklamalarda bulunurken, şunları ifade etmiştir: “*Locke’un güvenlik yaklaşımında mülkiyet önemli bir yer teşkil etmektedir. Sanılanın aksine, Locke mülkiyet olgusunu sadece bireyin sahip olduğu mal ve/veya mülk anlamında değil, aynı zamanda yaşamını ve özgürlüklerini kapsayan geniş bir düzlemde kullanmaktadır. Civitas’ın (siyasal toplum) temel amacı, insanların doğuştan sahip oldukları ve en doğal hakları olan mülkiyeti korumaktır.*” EMEKLİLER, s.117; Benzer yönde açıklamalar için bkz: ARSLAN, s. 197-198; BAKIRCI, s.277 vd.

⁷⁸ LOCKE, (2012), s.119, §178; s.121, §182; s.127, §196

Locke, insanların toplumu oluşturarak, doğa durumunda sahip oldukları eşitlik, özgürlük ve yürütme iktidarını, yasama tarafından toplumsal yararın gerektirdiği gibi kullanılması üzere toplumun ellerine bıraktığını; ancak bu bırakışın sadece herkesin kendi hürriyetini ve mülkiyetini daha iyi koruması kastıyla yapıldığını söylemiştir⁷⁹:

“Toplum iktidarının ya da toplum tarafından oluşturulmuş yasamanın ortak yararın ötesine geçmesi kesinlikle düşünülemez ama yasama, her bir kişinin mülkiyetini, doğa durumunu ve huzursuz ve güvensiz kılan yukarıda sözü edilen üç kusura karşı koruma altına almakla yükümlüdür. Bundan dolayı da bir devletin yasamasına ya da üstün iktidarına sahip olan her kimse, anlık kararlarla değil yayınlanmış ve halk tarafından bilinen kurumsallaşmış sürekli yasalarla; uzlaşmazlıkları bu yasalara göre karara bağlayacak tarafsız ve dürüst yargıçlarla yönetmekle ve topluluğun gücünü, içeride sadece söz konusu yasaların yürütülmesinde ve dışarıda yabancının verecekleri zararın önlenmesinde ya da onarılmasında ve topluluğun yabancının saldırı ve istilalarına karşı korunmasında kullanmakla yükümlüdür. Ayrıca bütün bunların halkın kamusal iyiliğinden, barış ve güvenliğinden başka bir amaca yönelmemesi gerekir.”⁸⁰

Locke, bütün yönetim biçimlerine, devletlerin yasama iktidarlarına toplum tarafından verilen güven ile doğa yasasının getirmiş olduğu sınırların söz konusu olduğunu belirtmiştir⁸¹:

1) İlk olarak, iktidar halkı oluşturanların yaşamları ve servetleri üzerinde keyfiliğe sahip değildir ve son sınır olarak, *“halkının iyiliği”*⁸² şeklinde de adlandırılabilir olan toplumun kamusal yararı söz konusudur⁸³.

2) İktidar, kendisi için anlık keyfi kararlarla yönetmesini sağlayacak bir iktidar tasarlayamaz; tam tersine adalet dağıtmakla ve vatandaşın haklarına ilişkin olarak yayınlanmış sürekli yasalar ve bilinen yetkilendirilmiş yargıçlar aracılığıyla karar vermekle yükümlüdür⁸⁴.

3) İktidar, hiçbir insandan kendi onayı olmaksızın mülkiyetini

⁷⁹ LOCKE, (2012), s.83-84, §131

⁸⁰ LOCKE, (2012), s.84, §131

⁸¹ LOCKE, (2012), s.94, §142

⁸² AKARSU, Bedia: “John Locke’un Devlet Felsefesi”, İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi, Sa: 12, 1961, s.80

⁸³ LOCKE, (2012), s.88, §135

⁸⁴ LOCKE, (2012), s.89, §136

devralamaz⁸⁵. Mülkiyetin korunması yönetimin amacı ve insanların topluma girmelerinin nedenidir⁸⁶.

4) Halk tarafından aktarılan bir yetki olduğundan; iktidar yasa yapma iktidarını başkalarına devredemez⁸⁷.

Locke devletin iktidar yetkisini kullanmasında başta doğal haklar olmak üzere⁸⁸ öngördüğü sınırlamalara uymaması halinde, iktidar yetkisinin, yetkinin asıl sahibi olan halk tarafından geri alınabileceğini belirtmiştir⁸⁹. Bu ise, doğal hukuktan kaynaklanan “*direnme hakkı*” kapsamında mümkün olabilecektir.

II. “*Baskı ve Zulme*” Karşı Direnme Hakkı

Locke, sınırlandırılmış bir iktidar düşüncesinin olması gerektiğine olan inancı ile iktidarın toplum tarafından devlete devredildiğini ve bu yetkilerin kendi kapsamı dâhilinde kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Toplumun tümü tarafından kabul edilen kamusal iktidar, aynı toplumdaki her bir kişinin üstündedir. Bu iktidarın temel kullanım amacı, altında bulunanlara yasalar vermektedir; bu yasalara itaat zorunludur⁹⁰. Ancak aklın yasasının zorunlu kıldığı durumlarda, “*kamusal iktidar*”a itaat görevi ortadan kalkacaktır.

İnsanlar, “*temel, kutsal ve değiştirilemez*” nitelikteki kendini koruma yasasını ihlal eden, kendisini “*kölece bir durum*”a götürmeye kalkışan kişilerden kendini kurtarma hakkına sahip olacaktır⁹¹. Devlet, iktidarı doğal hakları korumak için değil de onları yok etmek için kullanırsa, devlete verilen bu yetki “*hukuktan ayrılmış bir devlet*” yerine hukuka uygun bir devlet kurmak amacıyla⁹² “*baskıya karşı direnme hakkı*” kullanılarak geri alınabilecektir.⁹³ Burada gözden kaçırılmaması gereken bir husus, direnme hakkı kullanılarak

⁸⁵ LOCKE, (2012), s.91, §138

⁸⁶ LOCKE, (2012), s.91, §141

⁸⁷ LOCKE, (2012), s.91, §143

⁸⁸ Locke, doğal hukukun pozitif hukuku bağladığını ve sınırlandırdığını düşünmektedir. HARRISON, s. 196

⁸⁹ LOCKE, (2012), s.98, §149

⁹⁰ HOOKER, Eccl. Pol. Bölüm:16, LOCKE, (2012), s. 59, Dipnot:2’den naklen.

⁹¹ LOCKE, (2012), s.98-99, §149

⁹² KAHVECİ, Kutsi: “Direnme ve Sadakat Üzerine Düşünceler”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sa. 16, Yıl: 2007, s. 112

⁹³ LOCKE, (2012), s.139, §212

yönetime son verilmesinin, toplumun son bulması anlamına gelmeyeceğidir⁹⁴. Locke, burada devlet olmasa da toplumsal düzenin var olduğunu açıklamaya çalışarak, direnme hakkının kullanımının toplumsal düzeni bozacağı, çökerteceği iddiasını çürütmeye çalışmaktadır⁹⁵.

Locke'un "*baskıya karşı direnme hakkı*"nı doğal haklar içerisinde saymış olması, siyasi otoritenin düşmanı olduğunu düşündürebilecektir; ancak durum böyle değildir. Çünkü Locke, Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'de açıkça belirlenmiş anayasal sınırlar dâhilinde varlığını sürdüren siyasi iktidarın insanın yararına olduğunu belirtmiştir⁹⁶.

Locke'a göre halkın, özünde hükümetin bireylere hesap verme zorunluluğu olarak tanımladığı⁹⁷ direnme hakkını kullanabilmesi için gerekli koşullar, iktidarın ele geçirilme biçimlerine veya sonradan meşruluğunu yitirmesine göre birden fazla şekilde karşımıza çıkmaktadır.

A. Locke'un Teorisinde Direniş Meşruiyet Sağlayan Hususlar

Locke'un teorisine göre siyasal topluma geçen insanlar, iktidara sınırsız bir biçimde itaat etmekle yükümlü değildir. Kanunun sustuğu yerde istibdat ve zulüm başlayacak ve bu durumda da halkın buna karşı gelmeye hakkı olacaktır⁹⁸. Bu durumda halk, toplumun yetkilerini devretmek için yöneticiyle yapmış olduğu sözleşmeyi feshederek, başka bir yöneticiye iktidar yetkisini devredebilecektir.

1. Yöneticilerin Meşruiyetine İlişkin Koşullar

Bilindiği üzere, direnme hakkı toplumun yönetici veya yönetici kesimine karşı belli şartların oluşması durumunda kullanma yetkisine sahip olduğu, insan tabiatından kaynaklanan bir haktır. Direnme hakkının sistematikleşmesini sağlayarak, onu literatürde önemli bir yere oturtan Locke, bu hakkın kullanımı için bazı şartların gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu şartlardan ilki, elbette ki meşru olarak yönetimi ele geçirmemiş olan veya meşru olarak ele geçirse bile bir şekilde bu meşruiyetini toplum nezdinde yitirmiş olan bir yönetimin mevcudiyetidir. Ortaçağ siyaset felsefesinin önemli düşünürlerinden Thomas Aquinas da yöneticilerin meşruiyetine ilişkin bu

⁹⁴ LOCKE, (2012), s.139, §212

⁹⁵ YETKİN, Çetin: *Siyasal İktidara Karşı Direnme ve Devrim*, Toplum Yayınları, İstanbul, 1970, s.53

⁹⁶ LOCKE, (2012), s.81-84, DUNN, s. 94

⁹⁷ BAUMGOLD, s.41

⁹⁸ AKARSU, s. 83-84

ayrımı yaparak tıpkı Locke'ta olduğu gibi iktidarın adalete uygun ele geçirilmiş olması gerektiğini ve adalete uygun ele geçirilen iktidarın toplumsal çıkarlara uygun bir şekilde kullanılması gerektiğini belirtmiştir⁹⁹. Locke da yöneticinin toplum ile yönetici arasında yapıldığı varsayılan bu sözleşmenin bir tarafı olmadığı; yani fetih ya da gasp yoluyla yönetimi ele geçirdiği ya da insanların "hayat, hürriyet, mülkiyet" haklarını koruma görevine riayet etmeyerek veya başka bir şekilde toplum nezdindeki meşruiyetini kaybetmiş olabileceğini belirtmiştir. Bu durumda direnme hakkının toplum tarafından kullanılabilmesi için ilk şart olan "meşruluğunu yitirmiş ya da toplum nezdinde hiçbir şekilde meşruluk kazanmamış" bir iktidar söz konusu olacaktır.

a) Onay Almayan Kişilere Direnme

Locke, Yönetim Üzerine İkinci İnceleme 'de halktan onay almamış kişilere karşı direnme hakkının meşruiyetini savunmaktadır. Onay almayan kişilerden kasıt "fetih" ve "gasp" ile yönetimi elde etmiş kişilerdir. Locke 'un yaşadığı döneme hükmeden II. Charles ve II. James fetheden ve gaspçı olarak nitelendirilmeyecektir. Bu nedenle eserinde fetih ve gasp üzerine yazdığı bölümlerin, diğerlerine nazaran yaşadığı dönem içerisinde İngiltere'ye egemen olan siyasi olaylarla daha az ilgili olduğu sonucuna varılmaktadır¹⁰⁰.

(1) Fethedene Karşı:

Locke, kendisini bir başkasıyla savaş durumuna sokan ve haksız biçimde başka bir insanın hakkını ihlal eden saldırganın, bu tür bir haksız savaşta, fethedilenler üzerinde hiçbir zaman hak sahibi haline gelemeyeceğini¹⁰¹ belirtmiştir. Fetheden hiç bir zaman yönetilenlerin itaatini isteyemeyecektir¹⁰². Locke Fethedenin iktidarı ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır:

1) Fetheden, fethedene eşlik edenler üzerine iktidar elde edemeyecektir¹⁰³.

2) Fetheden, kendisine karşı kullanılan haksız güce fiili olarak yardım eden, onunla uyuşan ya da ona onay verenler dışında hiç kimse üzerine iktidar elde edemeyecektir¹⁰⁴.

⁹⁹ COŞKUN, Vahap: "Direnme Hakkı", **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, 5. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul: 2002, s.62

¹⁰⁰ MARK/ MEADOWCROFT, s. 91

¹⁰¹ LOCKE, (2012), s.116, §176

¹⁰² LOCKE, (2012), s.117, §176

¹⁰³ LOCKE, (2012), s.118, §177

¹⁰⁴ LOCKE, (2012), s.119, §179

3) Fethedenin haklı bir savaşta, yendiği kişiler üzerinde elde ettiği iktidar tam olarak despotiktir: Fetheden, kendilerini bir savaş durumuna koyarak yaşam haklarını kaybeden kişilerin yaşamları üzerinde mutlak bir iktidara sahiptir; ancak bundan dolayı bunların sahiplenmeleri üzerinde bir hak ve yetkiye sahip değildir¹⁰⁵.

Sonuç olarak Locke'a göre, fetheden kendisiyle birlikte savaşa katılmış olanlar üzerinde, fethedilen ülkede ona muhalefet etmeyenler üzerinde, ona muhalefet etmiş olsalar bile bunların nesilleri üzerinde, haklı bir savaş olsa bile, "hükümlerine haklarına sahip olamaz"¹⁰⁶. Bunlar fethedene tabiiyetten özgürdürler -yani fethedene itaat etmekle yükümlü değildirlere- ve bunların eski yönetimleri dağılacak olursa, başka bir yönetim kurma hürriyetine sahiptirler¹⁰⁷.

(2) Gasp Edene Karşı:

Locke tarafından bir çeşit "iç fetih" olarak adlandırılan gasp, kendi açısından hiçbir zaman haklı olarak nitelendirilemeyecektir; çünkü gasp kısaca "bir kişinin hakka sahip olduğu sahiplenmeye karışmak" tır¹⁰⁸. Gaspı bu şekilde tanımlayan Locke, bunun bir gasp olarak kaldığı sürece, yönetim biçimlerinde ve kurallarda değil, sadece şahıslarda bir değişim olduğunu belirtmiştir. Gaspçının iktidarını, devletin meşru prenslerine ya da yöneticilerine hak olarak ait olan şeylerin de ötesine uzatırsa burada gaspa eklenen bir "tiranlık" ın da söz konusu olacağını ifade etmiştir. Tiranın iktidarı, halka farklı bir dayanakla direnme hakkı verdiğiinden başka bir başlık altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

Gaspçı, toplum yasalarının öngördüğü yollar dışında, iktidarın herhangi bir parçasının kullanımına katılan olarak adlandırılan kişi, devlet biçimini aynı şekilde sürdürüyor olsa da, kendisine itaat edilemeyecektir¹⁰⁹. Çünkü halkın kendi haklarını, doğal yasalar ve toplum yasaları kapsamında koruması için onay verdiği kişi, yönetimi gasp eden kişi değildir¹¹⁰. Locke'a göre bu tür bir gaspçının, halkın hem onay verme hürriyetine sahip olmasına kadar hem de bu iktidarın bu şahısta kalmasına izin vermeyi ve tasdik etmeyi fiili olarak onaylamasına kadar, gasp edilen iktidara ilişkin hiçbir yetkiye sahip olamayacaktır¹¹¹.

¹⁰⁵ LOCKE, (2012), s.119, §180

¹⁰⁶ LOCKE, (2012), s.123, §185

¹⁰⁷ LOCKE, (2012), s.123, §185

¹⁰⁸ LOCKE, (2012), s.129, §197

¹⁰⁹ LOCKE, (2012), s.130, §198

¹¹⁰ LOCKE, (2012), s.130, §198

¹¹¹ LOCKE, (2012), s.130, §198

b) Tirana Karşı Direnme

Locke; tirana karşı direnme hakkından bahsetmeden önce, tiranı tanımlama yoluna gider.

“Tiranlık hiç kimsenin üzerinde bir hakka sahip olamadığı hakkın ötesindeki iktidar kullanımudur... Yönetici, yetkisi olsa bile yasayı değil kendi iradesini kural yaptığında ve yöneticinin emirleri ve eylemleri halkın mülkiyetinin korunmasına değil de kendi hırs, intikam ve açgözlülüğünün ya da diğer kural dışı tutkularının tatmin edilmesine yönelirse tiranlaşır.”¹¹²

Kendisine “yasayla verilen iktidarı aşan” ve “emri altındaki gücü, yasa izin vermediği halde uyrukları kuşatmak için kullanan” yetkili kim olursa olsun, yetkisiz hale gelerek, yönetici olmaktan çıkacaktır¹¹³. Burada Locke, toplum içerisindeki yetkisiz hallerden örnekler vermiş; yetkisiz bir şekilde eve zorla girmeye kalkışan alt düzeyde bir yetkiliye karşı nasıl ki insanlar karşı gelebiliyorlarsa, verilen yetkinin dışına çıkan en üst düzeydeki bir yöneticiye de aynı şekilde karşı gelinebileceğini söylemiştir¹¹⁴.

Locke, “Prens emirlerine karşı gelinebilir mi?”¹¹⁵ sorusuna şu şekilde cevap vermektedir: Hakkına güçle tecavüz eden herhangi biri gibi kendisine karşı gelinebilecektir¹¹⁶. Yöneticiye karşı gelinebilmesi için bazı koşulların oluşması gerektiğini düşünen Locke; yasadışı ve haksız bir güçten başka hiçbir şeye karşı gelinmemesi gerektiğini söylemiştir¹¹⁷.

Locke tirana karşı gelinmesinin iddia edildiği gibi tehlike ve karmaşa ortamı oluşturmayacağını söylemiş ve bunun sebeplerine dair açıklamalarda bulunmuştur:

1) Halkın bütünü için belirli birkaç özel insanın acı çekme tehlikesi altında olması, cumhuriyetin başının kolaylıkla ve önemsiz olaylardan dolayı tehlikeye düşmesinden daha güvenli bir yoldur¹¹⁸.

2) Yöneticinin şahsı yasayla kutsanır ve yönetici ne emrederse etsin ya da ne yaparsa yapsın, her türlü sorgudan ve şiddetten bağıışıktır; güce ya da

¹¹²LOCKE, (2012), s.131, §199

¹¹³LOCKE, (2012), s.132-133, §202

¹¹⁴LOCKE, (2012), s.133, §202

¹¹⁵LOCKE, (2012), s.133, §203

¹¹⁶LOCKE, (2012), s.133, §202

¹¹⁷LOCKE, (2012), s.133, §204

¹¹⁸LOCKE, (2012), s.134, §205

herhangi bir yargısal suçlama ile mahkûmiyete tabi değildir¹¹⁹. Yöneticinin şahsına ait ayrıcalıklar, haksız güç kullanan kişilerin sorgulanmasına, kendilerine karşı muhalefet edilmesine ve direnilmesine engel oluşturmaz¹²⁰.

3)Yöneticiye ait iktidarın bütün yasadışı uygulamalarına direnmenin yasallığı doktrini, her önemsiz olay üzerine yöneticiyi tehlikeye atmayacak ya da yönetimi karıştırmayacaktır. Eğer zarar gören tarafın yarasının sarılmasını sağlayacak bir başvuru yolu bulunuyorsa, bu yola gidilir. Ancak bu tür bir başvuru yapmaya yer olmadığı durumlarda hiçbir şey “*düşman güç*” sayılamaz. Kullanan kişiyi bir savaş durumuna sokan ve bu kişiye karşı direnilmesini meşru kılan sadece bu güçtür¹²¹.

4) Yöneticinin yaptığı yasadışı eylemler sürdürülürse ve yasayla uygun görülen çare aynı iktidar tarafından engellenirse bile “*direnme hakkı*” bu tür açık tiranlık eylemlerine rağmen birdenbire ya da önemsiz olaylar üzerine yönetimi bozmayacaktır¹²². Çünkü bu durum insanların “*kendilerini savunma hakları*” olmasına ve kendilerinden “*yasadışı güçle alınan şeyi geri alma haklarına*” sahip olmalarına rağmen; belirli insanlarla sınırlı kalacak olursa, direnme hakkının varlığı bu insanların telef olacaklarından emin oldukları bir çatışmanın içine kolayca sokmayacaktır¹²³. Dolayısıyla halkın bütününün kendisini ilgili görmediği bir yerde, baskıya uğrayan azınlığın yönetimi bozmasının olanaksız olduğu söylenebilecektir¹²⁴.

c) Yönetimlerin Çözülmesi Halinde Direnme

Locke, siyasi toplumun sözleşme ile cezalandırma ve yargılama yetkisini devrettiği siyasi iktidarın çözülmesi durumunda da toplumun direnme hakkını kullanabileceğini belirtmiştir. Ona göre yönetimin çözülmesinin birbirinden farklı türleri bulunmaktadır. Bunların açıklamalarına geçmeden önce, bir yönetimin kendisine verilen iktidarın ötesinde davranması durumunda, o yönetimin “*çözülmüş*” olacağını belirtmek gerekir¹²⁵. Yönetimin çözülmesi halinde ise, iktidar ait olduğu ilk yere yani “*siyasal toplum*” a geri dönecektir¹²⁶.

¹¹⁹LOCKE, (2012), s.134, §205

¹²⁰LOCKE, (2012), s.134, §206

¹²¹LOCKE, (2012), s.135, §207

¹²²LOCKE, (2012), s.136, §208

¹²³LOCKE, (2012), s.136, §208

¹²⁴LOCKE, (2012), s.136, §208

¹²⁵HARRISON, s.217

¹²⁶HARRISON, s.217

Anlaşılan odur ki toplumun çözülmesi ile yönetimin çözülmesi birbirinden farklı şeylerdir ve birbirleriyle karıştırılmamalıdır¹²⁷. Locke, toplumun çözülmesinin olağan ve neredeyse tek yolunun “*fetih*” olduğunu ve toplum çözüldüğünde, o toplum yönetiminin ayakta kalamayacağını belirtmiştir¹²⁸.

Yönetimler ise, dışarıdan devrilme haricinde ancak şu şekillerde çözülebileceklerdir:

1) Yönetimler yasama değiştiğinde çözülürler¹²⁹. Locke bu durumun genellikle iktidarı kötüye kullananların olduğu devletlerde meydana geldiğini belirtmiş ve konuyu değerlendirebilmek için yönetim biçimlerine ilişkin varsayımlardan yararlanmışır¹³⁰.

a) İlk varsayımı yönetimde sürekli, üstün yürütme iktidarına ve bu iktidarla birlikte diğer iki iktidarı belirli zaman dilimleri içinde toplantıya çağırma ve feshetme iktidarına sahip kalıtsal tek şahsın bulunması durumudur¹³¹. Bu durumda prensin¹³² kendi keyfi iradesi toplumun yasama organı tarafından açıklanan iradesi olan yasaların yerine koyduğunda yasama değişmiş olacaktır¹³³.

b) İkinci varsayım yönetimde kalıtsal bir soylular meclisinin bulunması, durumudur¹³⁴. Bu durumda prens yasamayı gerekli zamanlarda toplanmaktan ya da kuruluş amaçlarına uygun biçimde özgürce eylemde bulunmaktan alıkoysa yasama değişecektir¹³⁵.

c) Üçüncü varsayım, halk tarafından periyodik dönemler için seçilen bir temsilciler meclisinin bulunması durumudur¹³⁶. Seçmenler ya da seçim yöntemleri halkın onayı olmaksızın ve halkın ortak yararının tersine keyfi

¹²⁷ MARK/ MEADOWCROFT, s.102

¹²⁸ LOCKE, (2012), s.138, §211

¹²⁹ LOCKE, (2012), s.139, §212

¹³⁰ LOCKE, (2012), s.140, §213

¹³¹ LOCKE, (2012), s.140, §213

¹³² Locke, eserin orijinalinde siyasal iktidardan bahsederken “*prince(prens)*” ifadesini kullanmaktadır. Bu sebeple hükümdarı anlatabilmek için makalede, orijinaline uygun olarak prens ifadesi kullanılacaktır. Eserin orijinali için bkz: LOCKE, John: **Two Treatises of Government**, Printed for Whitmore and Fennand C. Brown, London, 1821

¹³³ LOCKE, (2012), s.140, §214

¹³⁴ LOCKE, (2012), s.140, §213

¹³⁵ LOCKE, (2012), s.140, §215

¹³⁶ LOCKE, (2012), s.140, §213

iktidarıyla değiştirildiğinde, ortak yasama yine değişmiş olacaktır¹³⁷.

d) İster prens tarafından ister yasama tarafından olsun halkın yabancı bir iktidarın tabiiyetine teslim edilmesi de kesinlikle yasamanın değişimi ve dolayısıyla yönetimin çözülmesi anlamına gelecektir¹³⁸.

Locke, bu ve benzeri durumlarda yönetim çözüldüğünde insanların güvenlikleri ve iyilikleri için en uygun olan şekilde şahısların ya da yönetim biçiminin veya her ikisinin birden değişimi yoluyla diğerinden ayırarak yeni bir yasama kurma yetkisine sahip olduğu görüşündedir¹³⁹. Yönetimin çözülmesi durumunda; henüz oluşmuş bir tiranlık olmamasına rağmen, insanların gelecekte karşılaşılabile tehlikesi olduğu tiranlığı önleme yetkisinin de bulunduğunu söyleyen¹⁴⁰ Locke, direnme hakkına atıf yapar.

Yönetimlerin çözülmesini Locke, genel olarak prene atfetmiştir. Bunun sebebini ise şu şekilde açıklar:

“Prens, devletin gücünü, hazinesini ve makamlarını kullanma yetkisini elinde tuttuğundan ve üstün yönetici olmasından dolayı denetim dışı olduğu konusunda çoğu kez kendi kendisini inandırdığından ya da başkaları tarafından buna inandırıldığından, meşru otorite kisvesi altında bu tür değişikliklere doğru tek başına önemli ilerlemeler sağlayabilecek durumdadır...”¹⁴¹

2) Yönetimlerin çözülmesinin bir diğer yolu yasama ya da prenen birinin kendilerine duyulan güvene aykırı hareket etmeleridir¹⁴².

Yasama ve kralın vatandaşın mülkiyetine tecavüz etmeye çalışmaları ve kendilerini ya da topluluğun herhangi bir parçasını halkın yaşamı, hürriyeti ve servetinin efendisi ya da keyfi kullanıcıları yapmaları halinde “yasama” kendisine duyulan güvene aykırı davranmış olacaktır¹⁴³. Böyle bir durumda halkın, direnme hakkı doğmuş kabul edilir: *“İnsanların mülkiyetlerine zorla el koymaya kalkışan uyruklara ya da yabancılara karşı zor kullanılarak direnilebileceği konusunda genel bir mutabakat vardır.”¹⁴⁴*

¹³⁷ LOCKE, (2012), s.141, §216

¹³⁸ LOCKE, (2012), s.141, §217

¹³⁹ LOCKE, (2012), s.142, §220

¹⁴⁰ LOCKE, (2012), s.142, §220

¹⁴¹ LOCKE, (2012), s.141, §218

¹⁴² LOCKE, (2012), s.143, §221

¹⁴³ LOCKE, (2012), s.143, §221

¹⁴⁴ LOCKE, (2012), s.149, §231

2. “Son Çare” İlkesi

Bugünkü direnme hakkı literatürüne egemen olan ilke, direnme hakkının “son çare hakkı” olmasıdır. Hakkın meşruiyetinden bahsedilebilmesi için, yöneticinin tüm baskı ve zorbalıklarına karşı en son başvurulacak yol olarak direnme hakkına başvurulması gerekmektedir. Locke eserinde tiranlık yönetimine karşı direnme hakkından bahsederken; “zarar gören tarafın yasaya başvuru yoluyla yarasının sarılabileceği ve zararlarının tazmin edilebildiği yerde”¹⁴⁵ direnme hakkının söz konusu olamayacağını belirtmiştir. Yani, Locke’a göre başka türlü yollardan yöneticinin topluma yaşatmış olduğu mağduriyet giderilebiliyorsa bu durumda direnme hakkı kullanılmayacaktır.

3. Direnişin Sahibi: “Siyasal Toplum”

Direnme hakkının kim ya da kimler tarafından kullanılacağı da tartışılması gereken önemli bir husustur. Locke, özellikle eserinin “Yönetimin Çözülmesi Üzerine” başlıklı son bölümünde direnme hakkına meşruiyetini kazandıracak olan çoğunluğu tartışmıştır. Buna rağmen Locke’ un konuya açıklık getiren bilgilere yer vermediği düşünülmektedir¹⁴⁶. Düşünür toplum çoğunluğunun direnişe meşruiyet kazandıracaklarını ifade etse de¹⁴⁷, çoğunluktan ne kastettiği tartışmalıdır. Bu tartışma ile birlikte, doktrinde Locke’ un direnme hakkını bireylere tanıdığına ilişkin iddialar da azımsanamayacak ölçüdedir.

Locke, belli insanların olayı olmaktan öteye geçemeyen durumlarda, yönetimin bozulamayacağını söylemiş ve bunu şu örnekle açıklamıştır: “Nasıl ki zirdeli ya da kafasından sakat bir insanın sağlam temelli bir devleti yıkması olanaksızsa, halkın bütünü kendisini ilgili görmediği

¹⁴⁵LOCKE, (2012), s.135, §207

¹⁴⁶Locke’ un teorisinden ayrı olarak direnme hakkının kolektif olarak mı yoksa bireysel olarak mı kullanılacağına ilişkin doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin; Babin direnme hakkının kolektif bir doğal hak olduğunu söylerken; Pogrebnyak ve Uvarova bireysel olarak kullanılabilir bir hak olduğunu belirtmiştir. Ginsburg, Lansberg, Rodriguez, Versteeg ve Honore ise direnme hakkının bazen bireysel bazen de kolektif olarak kullanılabilirliğini belirtmiştir. Bkz. BABIN, B. Pravonasoprotivlenie kak GlobalnoePravo. (BABIN, B: “The Right of Resistance as a Global Right”, **NB: Voprosyprava i politiki**. C. 5, 2013, s. 181-200 (http://e-notabene.ru/lr/article_817.html , Erişim: 02.05.2014, RAZMETAeva, Yulia: “The Right to Resist and The Right of Rebellion”, **Jurisprudence**, C.3, Sa. 21, 2014, s.761’den naklen; POGREBNJAK, S/ UVAROVA, O:Soprotivlenie Ugneteniju, Vosstanie, Revoljucija. “Resistance to Oppression, Rebellion, Revolution (Theoretical and Legal Analysis in the Light of the Human Rights Discourse)”, **Pravo i gromadjanskesuspilstvo**. C. 2, 2013, s. 35-36. ss.4-61; RAZMETAeva, Yulia: “The Right to Resist and The Right to Rebellion” **Jurisprudence**, C.3, Sa.21, 2014, s. 768’den naklen.; GINSBURG/ LANSBERG- RODRIGUEZ/ VERSTEEG, s.36

¹⁴⁷MARK/ MEADOWCROFT, 2014, s. 100

bir yerde baskıya uğrayan bir ya da birkaç insanın yönetimi bozması da olanaksızdır."¹⁴⁸ Bu noktadan hareket eden Locke, "*özel insanların olayı*"¹⁴⁹ olmaktan öteye geçemeyen eylemlerin direnme hakkının kullanılması olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir. Buradan çıkarılacak sonuç Locke' un, direnme hakkının belli başlı gruplar tarafından kullanılmasını meşru olarak görmediğidir.

Locke' ta direnme hakkının "*halkın tümü*" tarafından mı yoksa "*çoğunluk*" tarafından mı kullanılacağına ilişkin bir kesinlik bulunmamaktadır. Bu nedenle doktrinde Locke' un belirsiz söylemleri tartışılmış ve farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Göze'ye göre;

*"Direnmenin gerekli olduğuna tüm bireyler hep birlikte karar vereceklerdir. Prensip bu olmakla birlikte aydın bir kişi keyfi ya da baskı yapan bir yönetimin bütün toplum için son derece tehlikeli sonuçlar doğuracak şekilde ağırlaştığını görürse ve diğer bireyleri de bu konuda ikna ederse direnme olayına girişebilir. Ancak bu tehlikeli sonuçların ne olduğu ağırlık derecelerinin nasıl ölçüleceği konusunda kesin ve net bir kriter yer verilmediğinden direnme hakkının kullanılması ile ilgili olarak birey ve toplum arasında yapılan böyle bir ayırımın büyük bir önemi kalmamaktadır."*¹⁵⁰

Grady, her ne kadar uyruklara egemen karşısında geniş haklar tanıyan bireyci bir anlayışa sahip olsa da, Locke' un teorisinde direnme hakkı kullanımının çoğunluğun hakkı olduğunu belirtmiş ve bireyin çoğunluk prensibi altında kaldığını ifade etmiştir¹⁵¹. Scott' a göre ise; Locke, eserinde bireylerin ve azınlıkların direnme hakkını kabul etse de metnin dili, devrim hakkının eyleme dönüşebileceği durumları kurgulamak üzerine kuruludur¹⁵². Bu nedenle çoğunluğa dayanmayan daha bireysel ve azınlık temelli talepler eylemsellik kazanamayacağı gerekçesiyle Locke tarafından direnme hakkı tartışmasının dışında bırakılmıştır; ancak bu onun düşüncesinde bireysel direnme hakkının olmadığı anlamına da gelmemektedir¹⁵³.

¹⁴⁸ LOCKE, (2012), s.136, §208

¹⁴⁹ LOCKE, (2012), s.136, §208

¹⁵⁰ GÖZE, Ayferi: "Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme", İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.35, Sa.1-4, 1970, s.64

¹⁵¹ GRADY, Robert C: "Obligation, Consent and Locke's Right to Revolution: Who Is to Judge?", **Canadian Journal of Political Science**, C.9, Sa.2, 1976, ss.285-291, ACAR, Harun: "Suriye Halkının Beşar Esad'a Direnme Hakkı: Üç Sözleşmecî Bakış.", **Uluslararası İlişkiler**, C.10, Sa.37, Bahar 2013, s. 123'den naklen.

¹⁵² SCOTT, John T: "The Sovereignless State and Locke's Language of Obligation", **The American Political Science Review**, C.94, Sa.3, 2000, s.552

¹⁵³ SCOTT, s.552

Kilcullen tüm bu düşünürlerin aksine, yozlaşmış hükümete karşı çoğunluk kararından bağımsız olarak bireysel direnme hakkının Locke' ta mevcut olduğunu söylemiştir¹⁵⁴. Her ne kadar, direnme hakkına meşruiyet atfeden diğer düşünürlerden farklı olarak Locke, direnme hakkını “*bireysel bir hak*” olarak kabul etmişse¹⁵⁵ de, bu durum direnme hakkının kim veya kimler tarafından kullanılacağı sorusuna bir yanıt değildir. Locke tarafından direnme hakkı, “*birey*” in doğal hakları içerisinde tanımlanması dolayısıyla, bireysel bir haktır. Ancak, bu durum hakkın her birey tarafından tek başına ya da küçük gruplar halinde kullanılması anlamına gelmemektedir.

Mark ve Meadowcroft' un da söylediği gibi, siyasi iktidarla yapılan sözleşmenin karşı tarafında siyasal toplum vardır¹⁵⁶. Siyasal iktidarın, yapmış olduğu sözleşmeye riayet etmeyerek meşruiyetini yitirmesi durumunda sözleşmenin karşı tarafı olan “*siyasal toplum*”, doğal hakkı olan direnme hakkını kullanacaktır. Siyasal iktidarın yukarıda anlatıldığı gibi, hiçbir şekilde siyasal toplumdaki onay almaması durumlarında (fetih ve gasp ile elde edilen siyasal iktidar) ise, siyasal toplumun sözleşme ile siyasal iktidarı kurma hakkı elinden alındığı için, bu durumda yine direnme hakkını kullanabilecek olan siyasal toplumdur.

4. Hakkın Kullanımında “Çatışma”

Locke eserinde direnme hakkına ilişkin tartışmalarında “*iktidarın büyük savunucusu*”¹⁵⁷ olarak adlandırdığı Barclay' a değinmiştir. Locke' un aktardığı üzere Barclay direnme hakkının kullanımıyla ilgili bazı koşullar öngörmüştür¹⁵⁸:

- 1) Direnmenin saygılı olarak yapılması gerekliliği¹⁵⁹
- 2) Direnme, intikam ve cezalandırma amaçlı olmaması gerekliliği¹⁶⁰-ki buna sebep olarak Barclay astın üstü cezalandıramamasını ileri sürmüştür-

¹⁵⁴KILCULLEN, John: “Locke on Political Obligation.” *The Review Politics*, C.45, Sa. 3, 1983, s.325

¹⁵⁵UYGUN, s.221

¹⁵⁶MARK/ MEADOWCROFT, s. 101

¹⁵⁷LOCKE, (2012), s.149, §232

¹⁵⁸LOCKE, (2012), s.150-151, §235'den naklen

¹⁵⁹LOCKE, (2012), s. 151, §235'den naklen

¹⁶⁰LOCKE, (2012), s. 151, §235'den naklen

- 3) Tekrar çatışmadan zora karşı nasıl direnileceği ya da saygılı olarak nasıl çatışılacağına ilişkin hünere gereksinim olduğu¹⁶¹

Locke bu sınırlamalara katılmadığını açıkça beyan etmiştir. Özellikle Barclay'ın "çatışmasız ve saygılı" bir biçimde direnme hakkının kullanılması gerektiği fikrine karşı çıkan Locke, eleştirisinde direnebilecek kişiye çatışma izninin verilmesinin zorunlu olduğunu söylemiştir¹⁶². Bu açıdan Locke'un direnme hakkı çeşitlerinden aktif direnmeyi benimsemiş olduğu söylenebilecektir.

Ayrıca Barclay'ın "*bir astın üstü cezalandıramayacağı*" konusundaki düşüncesi hakkında Locke, Barclay'ın bu ifadesiyle aslında kendi içerisinde tutarlılık sergileyemediğini ve yöneticiye karşı direnmenin meşruiyeti reddettiğini ifade etmiştir¹⁶³. Çünkü direnme hakkı doğal olarak iktidarı elinde bulunduran üst iktidara karşı bir harekettir. Barclay'ın bu konudaki "*astın üstü cezalandıramayacağı*" ifadesi, direnme hakkının kullanımını tamamen ortadan kaldırmaktadır. Locke, güce karşı güçle direnmenin tarafları eşitleyen bir savaş durumu olduğunu ve bu nedenle saygı ve üstünlük ilişkisini tamamen ortadan kaldırdığını belirtmiştir¹⁶⁴.

Sonuç Yerine: Direnme Hakkına Kucak Açan İlk Metin "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi" ve Ardından Gelen "Virginia Anayasası"

Doktrinde, mahiyeti ve hukuki değeri tartışmalı olmakla birlikte, kabul edilen direnme hakkı, 18. yüzyıl sonlarından itibaren önemli hukuki metinlerde yer almaya başlamıştır¹⁶⁵. Devrimci değişimlerin modern savunucuları tarafından kullanılan "*direnme hakkı*"¹⁶⁶, ilk olarak 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer almıştır. Grezick'in "*erken hukuk belgeleri*"¹⁶⁷ olarak adlandırdığı 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve ardından hazırlanan aynı tarihli Virginia Anayasası ve 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi direnme hakkının düzenlendiği ilk belgelerdir.

¹⁶¹ LOCKE, (2012), s. 151, §235'den naklen

¹⁶² LOCKE, (2012), s.151, §235

¹⁶³ LOCKE, (2012), s.152, §236

¹⁶⁴ LOCKE, (2012), s.152-153, §236

¹⁶⁵ KAPANÍ, Münci: **Kamu Hürriyetleri**, 7.Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s.307

¹⁶⁶ ARNHART, Larry: **Siyasi Düşünce Tarihi**. Çev. Ahmet Kemal BAYRAM, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, Ekim 2005, s. 267

¹⁶⁷ GRZESZICK, Bernd: "Yazılı Olmayan Anayasa Hukuku", Çev. Can ÜNVER. [(içinde s. 429- 462) Ed. DEPENHEUER, Otto/GRABENWARTER, Christoph; Çev. Ed. İlyas DOĞAN: **Anayasa Teorisi**. 1. Baskı, Lale Yayıncılık, Ankara, Ekim 2014, s.442]

Bu belgeler, ileride düzenlenecek olan insan hakları belgelerine ve ülke anayasalarına ışık tutmuştur.

1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Locke' un teorisinin yazıya dökülmüş ilk hali olması dolayısıyla önemlidir. Yetkin, Locke' un bu bildirgedeki etkisini “Amerikalıların İngilizlere karşı ayaklanmasında, devrimcilerin açtığı bir bayrak”¹⁶⁸ olarak nitelendirmiştir.

4 Temmuz 1776’da ilan edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi metninde direnme hakkına şu şekilde yer verilmiştir:

“Hepimiz yaratıcımızın bahşettiği üzere, içerisinde hayat, özgürlük ve mutluluğun peşinden koşma haklarının da bulunduğu başkasına devredilemez niteliğe sahip olan haklarla birlikte, eşit olarak yaratıldık. Bu hakları güvene almak için insanlar¹⁶⁹ arasında, yönetilenlerin rızasından kaynaklanan güç ile hükümet kuruldu. Herhangi bir yönetim biçimi bu hedefler için zararlı olmaya başladığında, bu yönetimi değiştirmek ya da feshetmek ve güvenliklerini ve mutluluklarını etkilemesi kendilerine en muhtemel görünen şekilde güçlerini düzenleyerek ve yönetimin temelini bu tür ilkelere dayandırarak yeni bir yönetim kurmak halkın hakkıdır.”¹⁷⁰

Bildirgenin kabulünden sonra Kongre, her devleti kendi anayasasını yapmaya çağırmıştır¹⁷¹. Kongre’nin daveti üzerine yapılan ilk anayasa olan Virginia Anayasası’nın “Hak ve Özgürlükler” bölümünde öncelikle “tüm insanların eşit ve özgür doğduğu”¹⁷², “bir toplum içine girdiklerinde herhangi bir anlaşmayla yoksun bırakılamayacakları ve gelecek nesillerin ellerinden alınamayacak mülk edinme ve mülke sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı sayesinde doğuştan gelen yaşam ve bağımsızlık hakları”¹⁷³ na vurgu yapılarak, Bağımsızlık Bildirgesinde olduğu gibi doğal haklar teorisinin benimsendiği gözler önüne serilmiştir.

¹⁶⁸ YETKİN, 1970, s.56

¹⁶⁹ Burada esas itibarıyla “Men (Erkekler)” terimini kullanmaktadır. 18. yüzyılda söz konusu haklar ve özgürlükler erkekler dikkate alınarak düzenlenmiştir. Ancak 21. yüzyılda hâkim olan insan hakları yaklaşımı dikkate alındığında, söz konusu belgelerdeki “erkek” ifadeleri “insan” ifadeleriyle değiştirilerek aktarılmaktadır. Bu nedenle bildirgedeki “Men” terimi “insan” olarak değiştirilerek kullanılmıştır.

¹⁷⁰ The Declaration Independence: A Transcription. In Congress, 4 July 1776. (http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html, Erişim: 17.12.2015)

¹⁷¹ GÖZE, Ayferi: **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**. 3. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, Eylül 1986, s. 496

¹⁷² The Virginia Declaration of Rights. 12 June 1776, m.1 (http://www.gunstonhall.org/georgemason/human_rights/vdr_final.html, Erişim: 17.12.2015)

¹⁷³ The Virginia Declaration of Rights. 12 June 1776, m.1 (http://www.gunstonhall.org/georgemason/human_rights/vdr_final.html, Erişim: 17.12.2015)

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nden sadece sekiz gün sonra, 12 Temmuz 1776'da yürürlüğe giren Virginia Anayasası'nın, Bağımsızlık Bildirgesi'nden esinlenmiş olduğu gayet açıktır. Nitekim Virginia Anayasası, Bağımsızlık Bildirgesi'ni örnek alarak 3. maddesinde halkın direnme hakkına yer vermiştir:

“Yönetim; halkın, ulusun ya da kamuoyunun ortak yararı, savunması ve güvenliği için kurulmuştur ya da kurulmalıdır; çeşitli yönetim biçimleri ve yönetim şekilleri içinde en iyisi, azami derecede mutluluğu ve güvenliği sağlayabilme kapasitesine sahip olan ve kötü yönetime karşı en etkili önlemleri alabilen yönetimdir; herhangi bir yönetim bu amaçlar için yetersiz bulunduğu veya bu amaçlarla çeliştiğinde toplumun çoğunluğu, kamu refahına en uygun olduğu hükmü verilen bir biçimde, bu yönetimde reform yapma, yapısını değiştirme ya da yönetimi feshetme konusunda vazgeçilmez, devredilmez ve kesin bir hakka sahiptir.”¹⁷⁴

Amerika'nın kuruluş belgelerinde, insanın insan olmasından kaynaklanan vazgeçilmez, devredilmez doğal hakların büyük bir yeri bulunmaktadır. Locke tarafından “*hayat, hürriyet, mülkiyet*” olarak belirtilen üç temel hakkın¹⁷⁵ her iki Amerikan belgesinde de özellikle vurgulanıyor olması tesadüf değildir. Doktrinde Amerikan anayasalarını ve Bağımsızlık Bildirgesi'ni Jean Jacques Rousseau'nun “*Toplum Sözleşmesi*”¹⁷⁶ ne dair fikirlerinin uyarlaması olarak görenler olsa da¹⁷⁷; Duguit' nin de belirttiği gibi; “*Rousseau ve Montesquieu direnme hakkı üzerinde durmamış olduğundan, bu hakkın Amerikan ve Fransız Haklar Beyannamelerinde yer almasının ilham kaynağını doğrudan doğruya Locke 'ta aramak*”¹⁷⁸ gerekmektedir. Buradan hareketle Locke' un direnme hakkında ilişkin görüşlerinin, geleceğe dönük etkilerinin olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca keyfi yönetimlere karşı toplumun direnme yani, isyan hakkından söz eden düşünür; yasalara uymayan iktidar sahiplerinin karşısına sosyolojik bir yaptırım koymakla, çağdaş siyaset kuramında -Orta Çağda teokratik mülahazalara dayalı olarak kurgulanan

¹⁷⁴The Virginia Declaration of Rights. 12 June 1776, m.3 (http://www.gunstonhall.org/georgemason/human_rights/vdr_final.html, Erişim: 17.12.2015)

¹⁷⁵GÜRİZ, Adnan: **Hukuk Felsefesi**, 10.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s. 140

¹⁷⁶ROUSSEAU, Jean Jacques: **Toplum Sözleşmesi**. Çev. Vedat GÜNYOL. 13.Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2015.

¹⁷⁷SANDER, Oral: **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**. 19. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 2009, s.157.

¹⁷⁸DUGUÏT, Leon: **Traite de Droit Constitutionnel**, 2nd Edition, Paris, C. 3, Sa.5, 1921-1925, s.744; KAPANİ, s. 307, Dipnot: 101'den naklen

direnme hakkını-seküler bir zemine oturtmuş olmaktadır. O, bunu yapmakla siyaset kuramında zengin bir tartışmanın da fitilini ateşlemiş olmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

1. ACAR, Harun: “Suriye Halkının Beşar Esad’a Direnme Hakkı: Üç Sözleşmeci Bakış.” **Uluslararası İlişkiler**, C.10, Sa.37, Bahar 2013, s.117-144
2. AKARSU, Bedia: “John Locke’un Devlet Felsefesi”, İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi, Sa.12, 1961, s.72-85
3. ARNHART, Larry: **Siyasi Düşünce Tarihi**. Çev. Ahmet Kemal BAYRAM, 2. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, Ekim 2005
4. ARSLAN, Hüseyin: “John Locke’un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sa.17, Yıl:2013/1, s.181-204
5. BAKIRCI, Fahri: **John Locke’da Mülkiyet Anlayışı**, Babil Yayınları, Ankara,2004
6. BAUMGOLD, Deborah: **Contract Theory in Historical Context: Essays on Grotius, Hobbes and Locke**, Brill Academic Publishers, Leiden&Boston, Aralık 2009
7. COŞKUN, Vahap: “Direnme Hakkı”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, 5. Kitap, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul,2002, s.52-79
8. DESTİCİ, Mustafa: **John Locke’da Tabiat Kanunu Fikri**, Gazi Üniversitesi SBE Felsefe Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996
9. DIDIER, Jean: **John Locke**, 1.Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, Şubat 2009
10. DUNN, John: **Locke**, Dost Kitabevi, Ankara, 2011
11. EMEKLİLER, Bilgehan: “Thomas Hobbes ve John Locke’un Güvenlik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sa. 13, 2011, s.99-123
12. FILMER, Robert: **Patriarcha and Other Political Works**, Ed. Peter

- LASLETT, Transaction Publishing, New Grunswick&London,2009
13. GEÇİT, Bekir: “John Locke’da Mülkiyet Hakkının Sınırları: Doğal Hukuk Temelinde Bir Değerlendirme”, **Beytulhikme: An International Journal of Philosophy**, C.1, Sa.4, Haziran 2014, s.91-113
 14. GEMALMAZ, Mehmet Semih: İnsan Hakları **Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, 2.Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997
 15. GINSBURG, Tom/ LANSBERG- RODRÍGUEZ, Daniel/ VERSTEEG, Mila: “When to Overthrow Your Government: The Right To Resist in the World’s Constitutions” **UCLA Law Review**, C.5, Sa. 60, ss. 1184-1260
 16. GÖZE, Ayferi: **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**. 3. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, Eylül 1986
 17. GÖZE, Ayferi: “Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme Hakkı”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.35, Sa.1-4,s.49-73, 1970
 18. GÖZLER, Kemal: **Devletin Genel Teorisi**, 1.Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2007
 19. GRADY, Robert C: “Obligation, Consent and Locke’s Right to Revolution: Who Is to Judge?”, **Canadian Journal of Political Science**, C.9, Sa. 2, 1976, s.285-291, ACAR, Harun: “Suriye Halkının Beşar Esad’a Direnme Hakkı: Üç Sözleşmeci Bakış.” **Uluslararası İlişkiler**, C.10, Sa.37, Bahar 2013, s. 123’den naklen.
 20. GRANT, Ruth W: **John Locke’s Liberalism**, University of Chicago Press, Ağustos 1991
 21. GRZESZICK, Bernd: “Yazılı Olmayan Anayasa Hukuku”. Çev: Can ÜNVER [(içinde s. 429- 462) Ed. DEPENHEUER, Otto/ GRABENWARTER, Christoph; Çev. Ed. İlyas DOĞAN, **Anayasa Teorisi**, 1. Baskı, Lale yayıncılık, Ankara, Ekim 2014]
 22. GÜRİZ, Adnan: **Hukuk Felsefesi**, 10.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014
 23. HAMPSHER- MONK, Iain: **Modern Siyasal Düşünce Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2004
 24. HARRISON, Ross: **Hobbes, Locke and Confusion’s Masterpiece: An Examination of Seventeenth- Century Political Philosophy**,

- Cambridge University Press, Cambridge, Aralık 2002
25. HAZAR, Zeynep: **Francisco Suarez’de Yasa, Devlet ve Sosyal Sözleşme**, 1.Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2016
 26. HOBBS, Thomas: **Leviathan**, Çev. Semih LİM,3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1 Ocak 2014
 27. HOFF, Shannon. “Locke and Nature of Political Authority”, **The Review of Politics**, University of Notre Dame, Sa.77, 2015, s.1-22
 28. HONORE, Tony: “The Right To Rebel”, **Oxford Journal of Legal Studies**. C.8, Sa.1, Bahar 1988, s.34-54
 29. IŞIKTAÇ, Yasemin: **Hukuk Felsefesi**. 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul,2010
 30. KAHVECİ, Kutsi. “Direnme ve Sadakat Üzerine Düşünceler”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sa. 16, Yıl: 2007, s.111-133
 31. KAPANİ, Münci: **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993,
 32. KELLY, Paul: **Locke’s Second Treatise of Government**, 1.Baskı, Continuum, London&New York, Kasım 2007
 33. KILCULLEN, John: “Locke on Political Obligation.”, **The Review Politics**, C.45, Sa.3, 1983, s.323-344
 34. LEIDEN, Wolfgang von: **John Locke Essays on The Law of Nature and Associated Writings**, Oxford Press, Oxford& New York: 1988
 35. LOCKE, John: **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, Çev: Fahri BAKIRCI, 2.Baskı, Ebabel Yayınları, Ankara, Mayıs2012
 36. LOCKE, John: **Two Treatises of Government**, Printed for Whitmore and Fennand C. Brown, London,1821
 37. LOCKE, John: **Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler**, Çev. İsmail ÇETİN, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999
 38. LOCKE, John: “Bize Verilmiş Bir Ahlak Kuralı Ya Da Tabiat Kanunu Var Mıdır? Evet.”, Çev. İsmail ÇETİN, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.4, Sa.4, Yıl:4, 1992, s.333-338
 39. MARK, Eric/ MEADOWCROFT, John: **John Locke**, Continuum Library of Educational Thought, London&New York, Mayıs 2014

40. ÖZCAN, Mehmet Tevfik: “John Locke’un Birey Anlayışının Felsefi Temelleri”, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer’e Armağan, C.52, Sa.1-4, 1986-1987, s.559-586
41. RAZMETAeva, Yulia: “The Right to Resist and The Right to Rebellion”, **Jurisprudence**, C.3, Sa. 21, 2014, s. 758-784
42. ROUSSEAU, Jean Jacques: İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev. Rasih Nuri İLERİ, 13. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2015
43. ROUSSEAU, Jean Jacques: **Toplum Sözleşmesi**. Çev. Vedat GÜN-YOL. 13.Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2015
44. SALİHPAŞAOĞLU, Yaşar: **Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği**. 1.Basım, Adalet Yayınevi, Ankara, Nisan 2014
45. SANDER, Oral: **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)**, 19. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 2009
46. SCOTT, John T.: “The Sovereignless State and Locke’s Language of Obligation”, **The American Political Science Review**, C.94, Sa.3, 2000, s.547-561
47. TİMUÇİN, Ali: **John Locke’un Siyaset Anlayışı**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2006
48. UDI, Juliana: “Locke and the Fundamental Right to Preservation: on the Convergence of Charity and Property Rights”, **The Review Politics**, University of Notre Dame, Sa.77, 2015, s.191-215
49. UYGUN, Oktay: **Devlet Teorisi**, 2. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2015
50. WALDRON, Jeremy: **God, Locke and Equality: Christian Foundations in Locke’s Political Thought**, Cambridge University Press, Cambridge, Kasım 2002
51. WOLLHOUSE, Roger: **John Locke**, Çev. Akın TERZİ. 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ekim 2011
52. ZUCKERT, Michael P./ COVINGTON, Jesse/THOMPSON, James: “John Locke: Toward a Politics of Liberty” [içinde s. 143-180] Ed. VELKLEY, Richard, **Studies in Philosophy and The History of Philosophy: Freedom and The Human Person**, Catholic University of

American Press, December 2007]

53. YETKİN, Çetin: **Siyasal İktidara Karşı Direnme ve Devrim**, Toplum Yayınları, İstanbul, 1970

Tezler

1. AKDOĞAN, Çiğdem: **John Locke'da Toplum Sözleşmesi Kavramı**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001
2. ESPERANZA, Jerry Gaele: **John Locke and The Natural Law**, Universidad de Navara Facultad Eclesiastica de Filosofia, Doctoral Thesis, Pamplona, 2006

Diğer Kaynaklar

1. British Library, Locke's Two Treatises of Government, 1690. <http://www.bl.uk/learning/timeline/item103653.html>, Erişim: 21.03.2016
2. Tekvin, Bölüm 9. <https://www.bibleonline.ru/bible/tur/01/09/>, Erişim: 13.02.2016
3. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, 23 Mayıs 1949. <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/08-ALMANYA%20209-276.pdf>, Erişim: 21.12.2015
4. Verfassung des Landes Hessen, 1 Aralık 1946, <http://www.verfassungen.de/de/he/hessen46-index.htm>, Erişim: 09.01.2016
5. Verfassungen Bremens, 21 Ekim 1947. <http://www.verfassungen.de/de/he/hessen46-index.htm>, Erişim: 09.01.2016
6. Verfassung von Berlin, 23 Kasım 1995. <https://www.berlin.de/rbmskzl/regierender-buergermeister/verfassung/>, Erişim: 09.01.2016
7. Fransa Anayasası, 4 Ekim 1958, [https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/Fransa-TR\(4.10.1958\).pdf](https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/Fransa-TR(4.10.1958).pdf), Erişim: 22.12.2015
8. The Fundemantal Law of Hungary, 25.04.2011. <http://www.kormany.hu/download/e/02/00000/The%20New%20Fundamental%20Law%20of%20Hungary.pdf>, Erişim: 22.12.2015
9. The Constitution of Greek, <http://www.hri.org/docs/syntagma/>, Erişim Tarihi: 23.12.2015
10. Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası, 1958, son değişiklikler: 14 Mart 2004, <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Constitution/2007-11/15/con>

tent_1372963.htm , Erişim: 23.12.2015

11. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 31 Mayıs 1961 Tarihli 10810 sayılı Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf> , Erişim: 23.12.2015
12. The Declaration Independence: A Transcription. In Congress, 4 Temmuz 1776. http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html, Erişim: 17.12.2015
13. The Virginia Declaration of Rights. 12 Haziran 1776, http://www.gunstonhall.org/georgemason/human_rights/vdr_final.html, Erişim: 17.12.2015